

KARL JASPERS
PITANJE KRIVICE

PREVOD DELA:

Karl Jaspers
Die Schuldfrage

IZDAVAČ:

Fondacija Konrad Adenauer Beograd (KAS)

ZA IZDAVAČA:

Claudia Crawford, Fondacija Konrad Adenauer

UREDNIK:

Aleksandra Popović, Fondacija Konrad Adenauer

PREVOD:

Vanja Savić

PRE-PRESS:

DIA ART

ŠTAMPA:

Caligraph

TIRAŽ:

500

ISBN 978-86-86661-24-1

©Fondacija Konrad Adenauer, Beograd 2009.

Sva prava zadržana.

Doštampavanje u celosti kao i u segmentima samo uz dozvolu izdavača.

Karl Jaspers

PITANJE
KRIVICE

Konrad
Adenauer
Stiftung

BEOGRAD 2009.

Sadržaj

Predgovor	10	
Uvod u seriju predavanja		
„O duhovnoj situaciji u Nemačkoj“	11	
Pitanje krivice	16	
A. SKICA RAZLIKOVANJA		
1. Četiri pojma krivice	18	
2. Posledice krivice	20	
3. Sila – Pravo – Milost	21	
4. Ko sudi, i kome i čemu se sudi?	22	
5. Odbrana	24	
B. NEMAČKA PITANJA		26
I DIFERENCIJACIJA NEMAČKE KRIVICE		
1. Zločini	28	
2. Politička krivica	33	
3. Moralna krivica	34	
4. Metafizička krivica	38	
5. Rezime	39	
a) Posledice krivice	39	
b) Kolektivna krivica	40	
II MOGUĆNOST OPRAVDANJA		
1. Terorizam	44	
2. Krivica i istorijski kontekst	45	

3. Krivica drugih.....	48
4. Sveopšta krivica?.....	52

III NAŠE PROČIŠĆENJE

1. Uzmicanje pred pročišćenjem	55
a) Uzajamno okrivljavanje	55
b) Samonipodaštavanje i prkos	56
c) Uzmicanje u, po sebi, ispravnim ali za pitanje krivice - nebitnim pojednostima	58
d) Uzmicanje u opšte	59
2. Put pročišćenja.....	61
Pogovor „Pitanju krivice“ napisan 1962.....	64

PITANJE

KARL JASPERS (1883–1969)

Psihijatar po struci, Jaspers se oduvek zanimalo gde su granice psihologije u proučavanju čoveka. Bio je najpre asistent na psihijatrijskoj klinici, a 1913. godine počinje da predaje psihologiju na Univerzitetu u Hajdelbergu i piše „Opštu psihopatologiju“, u kojoj daje pregled svih psiholoških teorija i iznosi svoju „psihologiju razumevanja“. Delo „Psihologija pogleda na svet“ (1919) odvodi ga put filozofije i donosi mu mesto profesora tog predmeta, što su neki filozofi po vokaciji dočekali s negodovanjem, nazivajući ga „zavodnikom omladine“, jer su njegova predavanja bila veoma omiljena. Godinama nije gotovo ništa objavljivao zaokupljen pripremanjem kapitalne „Filozofije“, objavljene tek 1932. godine.

Kao već istaknuti filozof, Jaspers od 1933. javno govori protiv nacionalsocijalizma, zbog čega gubi mesto profesora filozofije, a od 1939. i pravo da objavljuje. Godine 1942, dozvoljeno mu je da emigrira u Švajcarsku pod uslovom da njegova žena, Jevrejka, ne napusti zemlju. Uprkos opasnostima, oboje ostaju u Nemačkoj, rešeni da u slučaju hapšenja izvrše samoubistvo. Jaspers 1945. saznaje da će 14. aprila biti odveden u koncentracioni logor. Tridesetog marta, Hajdelberg zauzimaju Amerikanci. Godine 1948. Karl Jaspers je napustio Nemačku, i do kraja života predavao je filozofiju u Bazelu.

„Pitanje krivice“ izlazi 1946. godine.

„Znati da si odgovoran prvi je pokazatelj buđenja političke slobode. Ta sloboda je stvarna, a ne tek zahtev koji se spolja nameće neslobodnim ljudima, samo u onoj meri u kojoj ovo saznanje postoji i priznaje se.

U unutrašnjoj političkoj neslobodi čovek se pokorava, dok se, s druge strane, ne oseća krivim. Znati da si odgovoran predstavlja početak unutrašnjih potresa, koji hoće da ostvare političku slobodu.“

Karl Jaspers

PITANJE KRIVICE

Godinu dana pre nego što je Hitler došao na vlast, 1932, Karl Jaspers objavio je knjigu o Maksu Veberu čiji je podnaslov bio „Srž nemačkog u političkoj misli, učenosti i filozofiji“. Jaspers je „srž“ definisao kao „racionalnost i humanost koje se rađaju u strasti“. Njegova studentkinja Hana Arendt iznela je zamerke. U pismu svom profesoru od 1. januara 1933. godine, ukazala je na to da kao Jevrejka ne može da se zalaže za takvu srž. „Nemačka“, rekla je ona, „znači moj maternji jezik, filozofiju i književnost“.¹ Jaspers joj posle dva dana odgovora na pismo: „Čudno mi je da se Vi kao Jevrejka odvajate od onoga što je nemačko“, i rekao, da sve što njegova studentkinja treba da doda maternjem jeziku, filozofiji i književnosti jeste „istorijsko-politička sudbina“.

Ova prepiska jasno pokazuje da je u Jaspersovoj misli postojao snažan nacionalistički element. On se ponosio nemačkim kulturnim dostignućima i smatrao da u njima postoji nešto jedinstveno nemačko. U isti mah, Jaspers je bio predan humanističkim vrednostima i stoga je za njega bilo zaprepašujuće da vidi šta sve pripadnici nemačke države u ime nemstva mogu učiniti za dvanaest godina nacističke vlasti.

U „Pitanju krivice“, objavljenom neposredno nakon Drugog svet-skog rata, Jaspers se suočava sa sopstvenom odgovornošću i odgovornošću drugih koji su počinili. On je javno progovorio protiv nacista i zbog toga je, pre početka rata, izbačen sa mesta univerzitetskog profesora. Oduzeto mu je pravo da objavljuje. Jaspers je 1942. dobio dozvolu da emigrira u neutralnu Švajcarsku, ali njegovoj ženi, Jevrejki, nije bilo dopušteno da napušta zemlju pa je Jaspers zato ostao u Nemačkoj. Ona se skrivala i preživela, a on je 1945. stavljen na listu onih koje treba poslati u koncentracioni logor. Poraz Nemačke sprečio je njegovo odvođenje. Jaspers je najistaknutiji intelektualac koji je progovorio protiv nacista i preživeo rat u Nemačkoj.

Kada je bilo moguće govoriti protiv nacista, Jaspers je to učinio. Kada to više nije bilo moguće, postao je pripadnik „unutrašnje emigracije“, to jest neko ko se duhovno distancira od događaja koji ga

¹ Odlomci iz pisama navedeni su po *Hannah Arendt, Karl Jaspers: Correspondence 1926–1969*, priredili Lotte Kohler i Hans Saner, Harcourt Brace Jovanovich, New York, 1992.

okružuju. Nije učestvovao niukakvim nacističkim zločinima, bio je progonjen, i gotovo platio životom to što im se suprotstavio. Znao je vrlo dobro da je umnogome neosnovano njemu pripisivati kolektivnu krivicu za nacističke zločine. Drugi koji nisu bili istaknute javne ličnosti kao Jaspers nisu imali prilike da javno izlože svoje stavove, ali su se takođe protivili nacistima. Okolnosti im nisu dozvolile da odu, i stoga je jedini racionalni izbor koji im je preostao bila unutrašnja emigracija. Pripisivati njima kolektivnu krivicu bilo je, takođe, nepravedno.

Pa ipak, Jaspers je uvideo da krivica ima nekoliko komponenti. On je imao određene obaveze prema ljudima oko sebe, i oni su imali obaveze prema njemu. Svi zajedno čine zajednicu, nemačku naciju. Ponosno je pisao o nemačkoj naciji, pokušao da definiše njenu srž i nije sa sebe mogao skinuti svaku odgovornost za zločine svojih sunarodnika čija definicija srži zajedničke nacije nije obuhvatala njegove vrednosti.

I, nakon Drugog svetskog rata, Jaspers je nastavio korespondenciju sa Hanom Arent koja je napustila Nemačku 1933, i preko Pariza, južne Francuske, Španije i Lisabona konačno stigla do Sjedinjenih Država. U vreme kada je „Pitanje krivice“ objavljeno u Nemačkoj, 27. juna 1946, Jaspers je pisao Arentovoj:

„Za vreme nacističke vlasti povremeno bih govorio svojoj ženi 'ja sam Nemačka', kako bih oboma pomogao da se držimo zajedničkog tla. Tvrdnja kao što je ta, smisljena je samo u svom kontekstu. Kada se izvuče iz konteksta, ili čak prenese u neki drugi, ona postaje nepodnošljivo nadmena. Vi ste, naravno, potpuno u pravu. Politički, ona je besmislena. Moja žena i ja bili smo u slozi čak i kada je ona tu tvrdnju odbacivala. Ja nisam Nemač na bilo kakav bitno drukčiji način nego što je to ona. Ne smemo dozvoliti da nam Hitler nametne bilo šta drugo. Sada, kada je Nemačka uništena – u određenom smislu i u određenom stepenu, i sa konačnošću koju je teško bilo ko ovde zaista dokučio – ja se po prvi put osećam lagodno kao Nemač...“

Arentova je odgovorila:

„Vašu primedbu da 'sada, kada je Nemačka uništena – u određenom smislu i u određenom stepenu, i sa konačnošću koju je teško bilo ko ovde zaista dokučio – ja se po prvi put osećam lagodno kao Nemač...' – smatram veličanstvenom.“

Ona je znala da njen profesor voli svoju zemlju i da je ta primedba bila, na neki način, izraz te ljubavi.

Postoje, naravno, mnoge razlike između Nemačke posle Drugog svetskog rata i Srbije nakon rata na Kosovu. Nijedne dve istorijske situacije nisu slične. Pa ipak, verujem da ono što Jaspers ima da kaže o krivičnoj odgovornosti, moralnoj, metafizičkoj i političkoj krivici prevazilazi istorijski kontekst. Njegovo raščlanjivanje krivice na ove komponente vodi ga ključnoj spoznaji da je politička krivica po svojoj prirodi kolektivna. Ona ga, takođe, vodi zapažanju da „politička sloboda počinje tamo gde se većina pojedinaca u jednom narodu oseća zajednički odgovornim za politiku svoje zajednice“. Objavljivanje ove knjige u Srbiji bi uvek došlo u pravi čas. Naročito sada, nakon Kosova.

Aryeh Neier
8. septembar 1999.

PREDGOVOR

Iz serije predavanja „O duhovnoj situaciji u Nemačkoj“ održanih tokom zimskog semestra 1945–1946, ovde će biti objavljen sadržaj onih časova koji su se bavili pitanjem krivice.

Ovim izlaganjem želeo sam da kao Nemaac potpomognem slogu i pojašnjenju situacije i u Nemačkoj; kao čovek među ljudima da učestvujem u našem stremljenju istini.

Hajdelberg, aprila 1946.

UVOD U SERIJU PREDAVANJA O DUHOVNOJ SITUACIJI U NEMAČKOJ

Mi u Nemačkoj moramo duhovno prići jedni drugima. Mi još uvek nemamo zajedničko tlo, i tek pokušavamo da se međusobno sretnemo.

Moje izlaganje niklo je iz međusobnog razgovora koji svi mi vodimo, svako u svome krugu.

Sa mislima koje iznosim svako se mora nositi na svoj način – ne treba ih primati kao sve važeće, već odmeravati, ali ih ne treba ni prosto osporavati, već oprobati, predočiti sebi i preispitati.

Treba da naučimo da razgovaramo jedni s drugima. To znači da ne treba samo da ponavljamo svoje mišljenje, već da čujemo i šta drugi misli. Ne treba samo da potvrđujemo, već i da razmišljamo u kontekstu, saslušamo razloge i budemo spremni na nove uvide. Treba da u sebi, probe radi, sagledamo nešto iz tuđeg ugla, štaviše – da tražimo sebi suprotstavljena stanovišta. Pronalaženje zajedničkog i suprotstavljenog važnije je od fiksiranja uzajamno isključivih stanovišta, čime se razgovor prekida kao beznadežan.

Lako je zastupati emotivno intonirane konačne sudove; teško je sebi mirno nešto predočiti. Lako je prekidati komunikaciju prkosnim tvrdnjama; teško je neprestano, prevazilazeći tvrdnje, zalaziti u područje istine. Lako je prihvatiti mišljenje i čvrsto ga se držati, i time poštediti sebe promišljanja; teško je napredovati korak po korak, i nikada se ne libiti daljeg preispitivanja.

Moramo povratiti spremnost da se upustimo u promišljanje, što uključuje i odluku da se ne opijamo osećanjima ponosa, očaja, ogorčenja, prkosa, osvete ili prekora, već da načas zatмимо ova osećanja i oslušnemo stvarnost.

Ali za međusobni razgovor važi i obrnuto: lako je o svemu neobavezno misliti a nikad ne dostignuti opredeljenje; teško je, uz svestrano rasvetljavanje i razmišljanje koje je otvoreno za uvide, donositi stvarnu odluku. Lako je pričanjem izmicati pred odgovornošću; teško je bez tvrdoglavosti pridržavati se odluke. Lako je svaki put u određenim situacijama ići linijom manjeg otpora; teško je, vođen

beuslovnom odlukom, uz svu okretnost i fleksibilnost mišljenja, slediti zacrtani put.

Kad uistinu uzmogremo da razgovaramo jedni s drugima, mi smo na izvoristu; tada, u nama uvek ostaje nešto što drugom poklanja i zaslužuje poverenje. Onda i u dijalogu postaje moguća ona tišina u kojoj ljudi zajedno osluškuju i čuju istinu.

U međusobnom razgovoru ne treba da dajemo oduška svom gnevu, već da pokušamo da pronađemo put jedni ka drugima. Afekt ne govori u prilog istini govornika. Mi ne želimo da se melodramatično busamo u grudi, da vređamo druge, niti da se samozadovoljno razmećemo onim što može samo povrediti druge. No, ne sme biti ni barijera kao što su smotreno ustručavanje, popustljivost zataškavanja, ili pak utešno zavaravanje. Nema pitanja koje se ne sme postaviti, ničeg što se u privrženosti uzima zdravo za gotovo, nikakvog osećanja niti življenja u lažima u koje se ne sme dirati. A tek je nedopustivo drsko sasipati pravo u lice izazivačke, neosnovane, olako izrečene sudove. Mi pripadamo istoj zajednici; pri međusobnom razgovoru moramo biti svesni zajedničke dobrobiti.

U takvom razgovoru niko nije tuđi sudija; svako je u isti mah i sudija i optuženi. Svih ovih godina slušali smo prezrive osude drugih ljudi. Ne želimo da se to nastavi.

Međutim, to vazda samo delimično polazi za rukom. Svi smo mi skloni da sebe opravdavamo, a da, optužujući, napadamo „protivničku stranu“. Danas moramo preispitati sebe oštrije nego ikad. Razjasnimo sledeće: po svoj prilici, u toku stvari, svagda preživeli ima pravo, a uspeh je, izgleda, taj koji daje pravo. Ko ispliva, zamišlja da je istina sveopšteg dobra na njegovoj strani. Tu se krije duboka nepravda koja je slepa za stradalnike, nemoćne, za one koje su događaji pregazili.

Oduvek je bilo tako. Tako je bilo i sa prusko-nemačkom halabukom posle 1866, odnosno 1870. godine, koja je u Ničeju probudila užas. Isto tako bilo je počev od 1933, sa još gromoglasnijom halabukom nacionalsocijalizma.

Zato se moramo upitati, ne ulećemo li u još jednu halabuku, ne dajemo li sebi za pravo time što izvodimo legitimnost iz gole činjenice da smo propatili i preživeli.

Pojasnimo: to što živimo i što smo preživeli nije naša zasluga, to da je, usred strašnog razaranja, nastupilo novo stanje koje pruža nove šanse nismo postigli sopstvenim snagama. Ne polažimo pravo na legitimitnost koja nam ne pripada.

I kako je danas bilo koja nemačka vlast u stvari autoritarna vlast koju postavljaju Saveznici, svaki Nemač, svako od nas, čitavo polje svojih aktivnosti ima da zahvali činu dobre volje ili dozvoli Saveznica. To je surova činjenica. Istinoljubivost nam ne dozvoljava da je zaboravimo ni jedan jedini dan. Ona nas čuva od osionosti i uči usmerenosti.

Kao i uvek, i danas ima gnevni ljudi koji veruju da su samo oni u pravu i smatraju svojom zaslugom ono što se dogodilo zahvaljujući tuđem trudu.

Niko nije potpuno lišen toga. I sami smo skloni gnevu. Dozvolimo da se gnev pročisti. Borimo se za čistotu duše.

Ona ne podrazumeva samo umni rad, ta borba pobeđuje i rad srca. Vas koji slušate ova predavanja ona mogu takođe poneti ili pobuditi vaše neslaganje; ja ću pokretati takve stvari, ali ne i bez sopstvenog tronuća u osnovi svojih razmišljanja. I mada u toku ovog jednostranog izlaganja faktički ne razgovaramo jedini s drugima, ne može se izbeći da mnogi od vas budu i lično pogođeni. Unapred vas molim da mi oprostite ako bilo koga uvredim. Ja to ne želim. Ali sam odlučan da se odvažim i na najradikalnije misli sa svom mogućom obazrivošću.

Umeće međusobnog razgovora pružiće nam i više od vlastite povezanosti. Postavićemo neophodne temelje za mogućnost da razgovaramo s drugim narodima.

U krajnjoj otvorenosti i poštenju ne nalazi se samo naše dostojanstvo – moguće čak i u nemoći – već i naša šansa. Pitanje koje svaki Nemač sebi postavlja jeste, da li poći ovim putem, izlažući se opasnosti razočaranja, kao i opasnosti da se pretrpe dodatni gubici, i moćnima pruži prilika za zloupotrebe. Odgovor: ovaj put je jedini koji će našu dušu poštediti izopšteništvu. Šta će od toga ispasti, moramo videti. To je duhovno-političko hodanje ivicom ponora. Jedini mogući uspeh je onaj na duge staze. Mi ćemo još dugo pobuđivati nepoverenje.

Stav ponosne ćutnje može na kratko biti opravdana maska iza koje čovek hvata dah i pribire misli. Međutim, ono se pretvara u samozavaravanje i podvalu ako nam dopušta da se prkosno povučemo u sebe, da onemogućimo razlučivanje i poštedito sebe potresa koje donosi stvarnost. Ponos koji lažno sebe smatra muškim izbegava, u stvari, suočavanje, i shvata ćutnju kao poslednji borbeni stav preostao nemoćnome.

Međusobni razgovor je danas u Nemačkoj otežan, ali je on i naš najveći zadatak, jer među nama postoje ogromne razlike u onome što smo preživeli, osećali, priželjkivali, činili. Pod plaštom nametnute spoljne zajednice krile su se nepregledne mogućnosti koje sad izbijaju na površinu.

Moramo naučiti da vidimo teškoće i saosećamo u situacijama i sa stavovima koji potpuno odstupaju od naših vlastitih.

U zajedničkim osnovama nas Nemaca danas nalazimo možda još samo negativna određenja; pripadnost naciji koja je do kraja poražena i prepuštena na milost i nemilost pobjedniku; pomanjkanje zajedničkog tla koje bi sve nas spajalo; rasturenost: svako je u bitnom prepušten samom sebi, a ipak je svako pojedinačno bespomoćan. Zajedničko nam je samo nezajedništvo.

U tišini ispod uniformnog govora javne propagande tih dvanaest godina, zauzeli smo veoma različite unutrašnje stavove. U Nemačkoj nema jedinstvenog shvatanja vlastite duše, vlastitih vrednosti i želja. Zbog velike raznolikosti onoga u šta smo verovali svih ovih godina, onoga što smo držali istinom, onoga što je za nas bio smisao života, preobražaj takođe mora biti različit kod svakog pojedinca. Svi mi sada doživljavamo preobražaj. No, ne idemo svi istim putem ka novom tlu zajedničke istine za kojim tragamo i koje bi nas ponovo povezalo. U ovakvoj katastrofi svako sme sebi dozvoliti da doživi preokret ka preporodu, bez straha da će ispasti nečastan.

Razlike sada izranjaju usled činjenice da dvanaest godina nijedna javna rasprava nije bila moguća, i da je čak i u privatnom životu svako protivljenje moralo ostati ograničeno na najintimniji razgovor, a često zatomljeno i pred najbližim prijateljima. Javan i opšti, i otuda sugestivan,

a za omladinu koja je u njemu stasala razumljiv po sebi, bio je samo nacionalsocijalistički način govorenja i mišljenja.

Sada, kada opet možemo slobodno da govorimo, izgledamo jedni drugima kao da je svako došao iz drugog sveta. A ipak, svi govorimo nemački jezik, svi smo u ovoj zemlji rođeni i nju imamo za domovinu.

Treba da pronađemo put jedni ka drugima, da međusobno razgovaramo i pokušamo da jedni druge ubedimo.

Naša shvatanja događaja razlikuju se do neusaglasivosti: neki su prošli kroz čitavo potresno iskustvo nacionalnog poniženja već 1933, drugi – počev od juna 1934, treći – 1938. tokom pogroma Jevreja, mnogi u godinama nakon 1942, kada je poraz postao verovatan, ili nakon 1943, kada je postao izvestan, a pojedini tek 1945, kada je on odista i nastupio. Za one prve, 1945. bila je oslobođenje novih mogućnosti; za druge, to su bili najteži dani, jer su označili kraj tobožnjeg nacionalnog Rajha.

Pojedinci su radikalno sagledali izvor zla i izvukli zaključke. Oni su već 1933. priželjkivali intervenciju i ulazak zapadnih sila, uvidevši da, u trenutku kada su se vrata nemačkog zatvora zatvorila, oslobođenje može doći samo spolja. Od tog oslobođenja zavisio je opstanak nemačke duše. Da uništenje nemačkog bića ne bi bilo dovršeno, ovo oslobođenje bratske zapadne države moraju sprovesti u zajedničkom evropskom interesu. Do njega, međutim, nije došlo, i put je vodio do 1945. godine, do najužasnijeg razaranja svih aspekata naše fizičke i moralne stvarnosti.

Ovo shvatanje nipošto nije opšteprihvaćeno. Osim onih koji su u nacionalsocijalizmu videli ili još uvek vide Zlatno doba, postoje protivnici nacionalsocijalizma koji su svejedno bili ubeđeni da pobjeda Hitlerove Nemačke ne bi imala za posledicu razaranje nemačkog bića. U takvoj pobjedi su pre videli utemeljivanje svetle budućnosti Nemačke, smatrajući da će se pobedonosna Nemačka osloboditi Partije, bilo odmah, bilo Hitlerovom smrću. Nisu verovali staroj misli da se državna sila održava samo pomoću snaga koje su je stvorile; nisu verovali da bi teror, po prirodi stvari, upravo nakon pobjede postao nesalomiv, da bi Nemačku, nakon pobjede i raspuštanja armije, SS držao u šaci

kao ropski narod da bi sprovodio opustošujuću, uništavalačku, represivnu svetsku vlast u kojoj bi sve nemačko bilo ugušeno.

Razlika leži i u načinu na koji proživljavamo muku koja ima sa svim različite oblike i stepene individualnog ispoljavanja. I, mada su svi iskusili nevolju, tešku oskudicu i fizičku patnju, ipak je velika razlika između onih koji su zadržali krov nad glavom i onih čije je domaćinstvo razrušeno bombama; koji su patnju i gubitke doživeli u borbi na frontu, kod kuće ili u koncentracionom logoru; onih koje je progonio Gestapo ili onih koji su, makar i nagnani strahom, uživali povlastice režima. Skoro svako izgubio je bliske rođake i prijatelje, ali to kako ih je izgubio – u borbi na frontu, u bombardovanju, u koncentracionim logorima ili u masovnim ubistvima koje je režim sprovodio – određuje veoma različite lične stavove. Patnja se razlikuje po vrsti, a većina ima sluha samo za svoju sopstvenu. Svako naginje tome da velike gubitke i bol tumači kao žrtvu, ali moguća tumačenja svrhe te žrtve deli takav ponor razlike da one postaju glavni izvor podela.

Gubitak vere ima nesaglediv značaj. Samo transcendentno zasnovana religijska ili filozofska vera može se održati u svim ovim strahotama. Ono što je važno u svetu – napuklo je. Vernom sledbeniku nacionalsocijalizma, sada kada su njegove misli još apsurdnije nego što su bile u vreme nacionalsocijalističke vladavine, ne preostaje ništa osim da se hvata za srušene snove. Nacionalista smeteno stoji između besmrtnosti nacionalsocijalizma, kroz koju on gleda, i realnosti nemačkog položaja.

Sve ove razlike vode konstantnom razdoru među nama Nemcima, utoliko pre što se u našem postojanju ne oseća zajednička etičko-politička osnova. Mi stojimo samo na sceni istinski zajedničke političke osnove koja bi nam omogućila da zadržimo uzajamnu solidarnost i u najžešćim sporenjima. Ono što nam u velikoj meri nedostaje jeste da jedni sa drugima razgovaramo i da jedni druge saslušamo.

Sve postaje još gore time što mnogi ljudi jednostavno odbijaju da promisle stvari, i samo traže slogane i poslušnost. Ne postavljaju pitanja i ne daju odgovore van ponavljanja utvuljenih fraza. Samo znaju da potvrđuju i slušaju, ne i da preispituju i razmatraju, te ih je otud

nemoguće ubediti. Kako razgovarati sa ljudima koji neće da slede put preispitivanja i promišljanja, put samostalnosti, traganjem za uvidom i ubeđenjem?

Nemačka se ne može povratiti ukoliko mi Nemci ne pronademo zajednički put u komunikaciji. Ako naučimo istinski da razgovaramo jedni s drugima, to može biti samo s punom svešću o ogromnim međusobnim razlikama.

Jedinstvo postignuto prinudom ne služi ničemu; u katastrofi ono nestaje kao kakav privid. Sloga koja je rezultat međusobnog razgovora i razumevanja vodi ka postojanoj zajednici.

Oslikavajući ono tipično, ne pozivamo nikog da se svrsta. Svako ko misli da se nešto odnosi na njega – čini to na sopstvenu odgovornost.

PITANJE KRIVICE

Gotovo ceo svet osuđuje Nemačku i Nemce. O našoj krivici raspravlja se sa gnevom, užasnutošću, mržnjom i prezrenjem, zahtevaju se kazna i odmazda. U tome ne učestvuju samo pobednici, već i pojedini nemački emigranti, pa čak i građani neutralnih zemalja. Ima ljudi u Nemačkoj koji priznaju krivicu, uključujući i sopstvenu, ali i mnogih koji sebe smatraju nevinima i druge proglašavaju krivim.

Razumljivo je hteti prenebregnuti ovo pitanje; živimo u krajnjoj nuždi, a veliki delovi našeg stanovništva nalaze se u tako elementarnoj nevolji, da bi se reklo da su postali neosetljivi na ovakva razglabavanja. Njih zanima ono što im može olakšati patnju, doneti posao i parče hleba, krov nad glavom i ogrev. Horizont im je sužen. Ljudi ne vole da slušaju o krivici, o prošlosti; njih ne zanima svetska istorija. Oni, jednostavno, ne žele više da pate; žele da izađu iz ove bede, da žive, ali ne i da naknadno promisle stvari. Vlada mišljenje da posle tako velike patnje čoveku, takoreći, mora biti pružena nagrada, u svakom slučaju uteha, umesto što se na njega dodatno svaljuje krivica.

Uprkos tome, iako zna da je napušten i u krajnjoj bedi, čovek na trenutke oseća poriv za smirujućom istinom. Ne možemo biti ravnodušni niti samo gnevni što uz nevolju pridolaze još i optužbe. Treba jasno da sagledamo da li je ovo okrivljivanje pravedno ili nepravedno, i u kom smislu. Jer, upravo u nevolji postaje utoliko opipljivije ono najneminovnije: potreba za čistom dušom i ispravnom mišlju i postupkom, kako bismo, suočeni sa ništavilom, mogli da zahvatimo život sa samog izvora.

Bez izuzetka, svi mi Nemci imamo obavezu da jasno sagledavamo pitanje svoje krivice, i da izvučemo zaključke. Naše ljudsko dostojanstvo nas na to obavezuje. Pre svega, ne možemo biti ravnodušni prema mišljenju koje svet ima o nama kada znamo da smo deo čovečanstva – da smo prvo ljudi, pa tek onda Nemci. Još je važnije to da naš vlastiti život, čak i u nedaćama i nesamostalnosti, može zadržati dostojanstvo samo ako se držimo istinoljublja prema samima sebi. Pitanje krivice nije tek pitanje koje nam postavljaju drugi, to je pitanje koje postavljamo

sami sebi. Odgovor koji sebi damo, predstavljaće temelj naše svesti o bivstvu i naše samosvesti. Za nemačku dušu to je sudbinsko pitanje. Samo preko pitanja krivice može nastupiti onaj preokret koji nas dovede do ponovnog rođenja sa samog izvora našeg bića. To što nas pobednici proglašavaju krivim jeste činjenica političkog karaktera sa najvećim mogućim posledicama po naš život, ali nam ona ne pomaže u ključnoj stvari, u unutrašnjem preokretu. Tu smo potpuno sami. Filozofija i teologija pozvane su da osvetle pitanje krivice u svoj njegovoj dubini.

Rasprave o pitanju krivice često pate od brkanja pojmova i tački gledišta. Da bi se stiglo do istine, potrebno je razlikovati. Najpre bih skicom tih razlika pokušao da pojasnim naš sadašnji položaj. Distinkcije, dakako, nemaju bezuslovno važenje. Konačno, uzrok onoga što nazivamo krivicom leži u onom Jednom obuhvatnom. No, nju možemo objasniti samo pomoću distinkcija.

Naša mračna osećanja ne zaslužuju bezuslovno poverenje. Neposrednost je svakako vlastita stvarnost, ona je sadašnjost naše duše. Međutim, osećanja nisu poput životnih datosti, jednostavno tu, nego su posredovane našim unutrašnjim delanjem, našim mišljenjem, našim znanjem. Na osećanje kao takvo ne možemo se osloniti. Pozivanje na osećanja jeste naivnost koja prenebregava objektivnost sazajnog i mislivog. Tek nakon neprekidnog svestranog promišljanja i usvajanja stvari, praćenog, vođenog i remećenog osećanjima, dolazimo do istinskog osećanja na koje se uvek u životu možemo osloniti.

A. SKICA RAZLIKOVANJA

1. ČETIRI POJMA KRIVICE

Treba razlikovati:

1. *Krivična odgovornost*: Zločini su objektivno dokaziva dela koja nesumnjivo krše zakone. *Instanca* je ovde *sud*, koji u pravnom postupku pouzdano utvrđuje činjenice i na njih primenjuje zakone.

2. *Politička krivica*: Do nje dovode postupci zvaničnika i građana jedne države; zbog nje ja moram snositi posledice postupaka države čijoj sam vlasti potčinjen, i u čijem se poretku odvija moje stvarno postojanje (utvrđena politička odgovornost). Svaki čovek snosi deo odgovornosti za svoju vlast. *Instanca* je sila i *pobednikova volja*, kako u unutrašnjoj, tako i u spoljnoj politici. Uspeh odlučuje. Obuzdavanje samovolje i sile manifestuje se u političkoj razboritosti koja ima u vidu dugoročne posledice, i priznavanju normi koje važe kao prirodno i međunarodno pravo.

3. *Moralna krivica*: Za postupke koje počinim kao pojedinac snosim moralnu odgovornost, kao i za sve svoje postupke, uključujući i sprovođenje političkih i vojnih odluka. Ni u jednom trenutku ne važi prosto „naređenje je naređenje“. Zločini ostaju zločini i onda kada su naređeni (mada u zavisnosti od stepena opasnosti, ucene i terora postoje olakšavajuće okolnosti), i podležu, kao i svaki drugi postupak, moralnom sudu. *Instanca* je *sopstvena savest*, i komunikacija s prijateljima i bližnjima koji u svojoj ljubavi brinu o mojoj duši.

4. *Metafizička krivica*: Postoji *solidarnost* među ljudima kao pripadnicima ljudskog roda koja svakog čini saodgovornim za svaku krivdu i nepravednost u svetu, a posebno za zločine počinjene u njegovom prisustvu ili s njegovim znanjem. Ako ne uradim sve što je u mojoj moći da ih sprečim, i sâm sam delom kriv. Ako nisam založio svoj život da

sprečim ubistvo drugog, već sam stajao po strani, osećam se krivim na način koji nije ni pravno, ni politički, ni moralno adekvatno pojmljiv. To što još uvek živim nakon što se tako nešto dogodilo, tišti me kao neizbrisiva krivica. Kao pripadnici ljudskog roda, ukoliko nas srećan slučaj ne poštedi takvih situacija, dolazimo do granice na kojoj se pred nas postavlja izbor: ili bezuslovno založiti svoj život, mada bez svrhe jer izgledi za uspeh ne postoje, ili zbog nemogućnosti uspeha izabrati da se ostane u životu. Srž našeg bića upravo čini bezuslovnost koja negde među ljudima ipak postoji, na primer, u slučajevima određenih počinjenih zločina ili deljenja fizičkih uslova života, najzad kao spremnost da se živi zajedno ili ne živi uopšte. No, to da nje nema u solidarnosti svih ljudi, svih građana iste države, pa ni u solidarnosti manjih grupa već da ona ostaje svedena na najužu ljudsku povezanost, u tome se sastoji krivica svakog od nas. Jedina *instanca* je Bog.

Razlikovanje ova četiri pojma krivice pojašnjava smisao optužbi. Tako, na primer, politička krivica podrazumeva, doduše, da se svi državljani učine odgovornim za posledice postupaka države, ali ne podrazumeva i krivičnu odgovornost i moralnu krivicu svakog pojedinog državljanina za zločine koji su počinjeni u ime države. O zločinima odlučuje sudija, o utvrđenoj političkoj odgovornosti pobednik; o moralnoj krivici istinito se može govoriti samo u ljubavlju prožetoj borbi među solidarnim ljudima. Metafizička krivica možda može biti predmet otkrovenja u konkretnoj situaciji ili u delima pesnika i filozofa, ali u međusobnom razgovoru – teško. Najdublje su je svesni oni koji su jednom dosegli bezuslovno, ali kroz to odmah iskusili odsustvo očitovanja bezuslovnog u odnosu na sve ljude. U nama ostaje sram spram nečeg uvek prisutnog konkretno nerazotkrivenog, o čemu se, ako je razgovor o tome uopšte moguć, može samo uopšteno raspravljati.

Ovo razlikovanje četiri pojma krivice trebalo bi da nas sačuva od površnosti u govoru o krivici u kome se ništa ne gradira i sve svodi na jednu jedinu ravan, da bi se o njoj sudilo s grubim nerazlučivanjem lošeg sudije. No, razlikovanja treba da nas na kraju vrate na izvor koji se ne bi mogao neopozivo nazivati našom krivicom.

Sve ove razlike postaju pogrešne ukoliko izgubimo iz vida blisku vezu među stvarima koje razlikujemo. Svaki pojam krivice ukazuje na jedan aspekt stvarnosti koji ostavlja posledice u sferama preostalih pojmova krivice.

Kad ljudi ne bi nosili nikakvu metafizičku krivicu, bili bi anđeli, i preostala tri pojma krivice postala bi bespredmetna.

Moralni propusti čine osnovu iz koje se rađaju politička krivica i zločin. Bezbrojni sitni propusti, komformističko prilagođavanje, jeftino opravdavanje i neprimetno pospešivanje nepravde, doprinošenje stvaranju javne atmosfere koja onemogućava jasno viđenje stvari, i sve ono što tek kao takvo čini zlo mogućim, sve to ostavlja posledice koje zajedno čine preduslove političke krivice za ukupne prilike i događaje.

Području morala pripada i nejasno sagledavanje značaja moći u ljudskoj zajednici. Zamagljivanje ove fundamentalne činjenice jeste krivica kao što je krivica i lažna apsolutizacija moći jedinog određujućeg faktora zbivanja. Sudbina svakog čoveka je da bude upleten u odnose moći u kojima živi. To je neizbežna krivica svih, krivica ljudskosti. Ona se potire zalaganjem za moć koja ostvaruje pravdu, ljudska prava. Odsustvo saradnje u strukturisanju odnosa moći, u borbi za moć u smislu služenja pravu, povlači sa sobom i osnovnu političku, a i moralnu krivicu. Politička krivica pretvara se u moralnu krivicu tamo gde je razoren smisao moći – ostvarivanje prava, etos i čistota sopstvenog naroda. Jer tamo gde moć ne ograničava samu sebe nastaju nasilje i teror, i u krajnjoj tački poništenje ljudskog bivstva i duše.

Iz načina života i moralnog ponašanja brojnih pojedinaca širih ljudskih zajednica u svakodnevnom životu nastaju određeni politički odnosi, pa tako i političke prilike. No, s druge strane, život pojedinca pretpostavlja istorijski već nastale političke prilike, ostvarene u etosu i politici njegovih predaka i omogućene situacijom u svetu. Ovde se i jedno i drugo daje u šemi suprotstavljenih mogućnosti.

Prva jeste da se politički etos shvati kao princip postojanja države po kojem svi učestvuju svojom svešću, znanjem, stavovima i voljom. To je život političke slobode kao neprekidnog toka uspona i padova. Ovaj život omogućen je zadatkom i šansom saodgovornosti svih nas.

Druga mogućnost jeste da prevlada otuđenost većine od politike. Tada se državna vlast ne doživljava kao nešto što se tiče pojedinca. On nije svestan svoje saodgovornosti; on posmatra, politički je neaktivan, radi i postupa u slepoj poslušnosti; pri tom ga nimalo ne muči savest zbog tog potčinjavanja niti zbog neučešća u odlukama i postupcima vlastodržaca. Političku realnost on toleriše kao nešto tuđe; gleda da bude spreman da je lukavo okrene u ličnu korist, ili u njoj živi u slepom zanosu samožrtvovanja.

Tu leži razlika između političke slobode i političke diktature. Nije, međutim, na pojedincu da odluči šta će prevladati. Pojedinci se, na svoju sreću ili nesreću, rađa u određenim prilikama; on mora preuzeti ono što je predato i što je stvarnost. Nijedan pojedinac niti grupa ne mogu jednim udarcem izmeniti ove pretpostavke pod kojima zapravo svi mi živimo.

2. POSLEDICE KRIVICE

Krivica ima posledice po ono spoljašnje, tj. po stvarno postojanje, bilo da onaj ko ih snosi to shvati ili ne, i posledice po ono unutrašnje, tj. po samosvest, ako sagledam sebe u svoj krivici.

a) Zločin susreće *kazna*. Pretpostavka je da sudija prizna manifestaciju slobodne volje okrivljenog, a ne priznanje kažnjelog o pravednosti kazne.

b) Politička krivica pretpostavlja da je subjekat odgovoran, iz čega slede obeštećenje i dalji gubitak ili ograničenje političke moći i političkih prava. Ako politička krivica stoji u kontekstu događaja koji su se razrešili ratom, poraženi može snositi posledice kao što su razaranja, deportacija, istrebljivanje. Međutim, pobednik može, ako je to njegova volja, da prevede ove posledice u formu prava, i time ih umeri.

c) Moralna krivica stvara uvid iz koga proizilaze *okajanje* i *preporod*. To je unutrašnji proces koji, zatim, ima realne posledice u svetu.

d) Metafizička krivica za posledicu ima *preobražaj ljudske samosvesti pred Bogom*. Ponos biva slomljen. Ovaj samopreobražaj unutrašnjim delanjem može odvesti do novog izvora aktivnog života, ali takvog koji je povezan

sa neizbrisivom svešču o krivici u skrušenosti pred Bogom, i koji svekolikim delanjem uranja u atmosferu u kojoj osionost postaje nemoguća.

3. SILA – PRAVO – MILOST

Da se među ljudima nesporazumi rešavaju silom, i da svaki državni poredak nije ništa drugo do kroćenje te sile, ali tako da ona ostaje monopol države – iznutra primenom prava, spolja ratom, to se u mirnodopskim vremenima gotovo zaboravlja.

Prvo prestaje onde gde rat uspostavlja situaciju sile. Mi Evropljani pokušali smo još onda da neki njegov ostatak zadržimo u odredbama međunarodnog prava, koje se primenjuju kako u miru tako i u ratu, i koje su najskorije utemeljene u Haškoj i Ženevskoj konvenciji. Napor je, čini se, bio uzaludan.

Upotreba sile priziva silu. U duhu važećeg *vae victis*, pobednik odlučuje šta će biti s poraženim. Porazeni može ili umreti ili raditi i trpeti ono što mu pobednik odredi. On, po pravilu, bira da živi.

Pravo predstavlja uzvišenu ljudsku misao koja svoje postojanje obezbeđuje samo silom, ali koja silom nije određena. Gde čovek postaje svestan svoje čovečnosti i prihvata čoveka kao čoveka, tu se ljudska prava razumeju i zasnivaju kao prirodno pravo na koje se svako, i pobednik i pobeđeni, može pozvati.

Čim ideja prava preovlada, može se postupati na taj način da se za istinskom pravdom traga u diskusijama i metodičkim procedurama.

U slučaju potpune pobeđe, ono što se za poražene zakonski odlučuje između pobednika i poraženih do danas je igralo vrlo ograničenu ulogu u događajima o kojima je odlučivala politička volja. Čin političke volje pretvara se u osnov pozitivnog, faktičkog prava, dok u sâmom pravu danas više ne nalazi svoje opravdanje.

Pravo se može primeniti na krivicu jedino u smislu zločina i u smislu utvrđene političke odgovornosti, ali ne i na moralnu i metafizičku krivicu.

No, čak i krivac ili odgovorna strana mogu priznati pravo. Zločinac može kaznu osećati kao povraćaj časti i rehabilitacije. Onaj čija je

politička odgovornost utvrđena može se prikloniti mišljenju da mu je sudbina odredila ono što odsad mora prihvatiti kao pretpostavku svog života.

Milost je akt koji ograničava ispoljavanje neumoljivog prava i destruktivne sile. Čovečnost u njoj nazire istinu višu od one koja se može nalaziti u doslednom sprovođenju bilo prava, bilo sile.

a) Nasuprot pravu stoji pravičnost da otvori prostor pravičnosti oslobođene zakonodavstva. Jer sve ljudske norme su u svom ispoljavanju pune mana i nepravednosti.

b) Nasuprot mogućnoj upotrebi sile, pobednik ukazuje milost, bilo iz proračunatosti – jer mu pobeđeni može služiti, bilo iz velikodušnosti – jer mu puštanje poraženog da živi daje osećaj moći i veličine; ili se, pak, u svojoj savesti pokorava zahtevima univerzalnog ljudskog prirodnog prava, po kojem pobeđeni nije lišen svih prava, kao što to nije ni zločinac.

4. KO SUDI, I KOME I ČEMU SE SUDI?

Pod pljuskom optužbi čovek se pita: ko kome sudi? Optužba ima smisla jedino ako je određena i ograničena stanovištem i predmetom, i jasna je samo ako se zna ko je tužilac i ko je optuženi.

a) Razlučimo smisao najpre nabranjem četiri vrste krivice. Optuženi čuje *prebacivanja spolja*, od sveta, ili *iznutra*, iz sopstvene duše.

Optužbe spolja imaju smisla samo u vezi sa zločinom i političkom krivicom. One se iznose s namerom da se izdejstvuje kazna i ustanovi odgovornost. Njihova valjanost je pravna i politička, a ne moralna i metafizička.

Iznutra, krivac čuje prebacivanja zbog svog moralnog nehaja i metafizičke slabosti, a ako je to izvor krivičnih dela i onih za koje je politički odgovoran, onda i u vezi s tim.

Moralnu krivicu čovek može svaliti samo na sebe, ne i na druge, ili, ako je reč o drugima, samo u solidarnosti ljubavlju prožete borbe. Niko ne može moralno osuđivati drugog, osim u unutrašnjoj povezanosti – kao da osuđuje samog sebe. Samo tamo gde je drugi za mene

kao ja, tu postoji bliskost koja dopušta da u slobodnoj komunikaciji postane zajedničko ono što, konačno, svako obavlja u samoći.

Tvrđnja o nečijoj krivici ne može se odnositi na njegovo uverenje, već samo na određene postupke i načine ponašanja. Pri individualnom suđenju čovek pokušava da uzme u obzir uverenje i motive, ali oni se mogu istinski dosegnuti samo u onoj meri u kojoj su utvrđivi pomoću objektivnih pokazatelja kao što su, na primer, postupci i način ponašanja.

b) Postavlja se pitanje, u kojem smislu može se suditi o *kolektivu*, a u kojem samo o *pojedincu*. Bez sumnje, ima smisla sve državljane određene države načiniti odgovornim za posledice postupka te države. Tu je reč o kolektivu. Zato je odgovornost koju im pripisujemo određena i ograničena, i ne uključuje moralno i metafizičko okrivljavanje pojedinaca. Nju snose i oni državljani koji su se suprotstavljali režimu i njegovim postupcima. Analogno, postoji odgovornost za pripadnost organizacijama, partijama, grupama.

Za zločine može biti kažnjen samo pojedinac, bilo da je jedini zločinac ili je imao niz saučesnika, od kojih se svaki, po stepenu učestvovanja, a u najmanjoj meri već i zbog samog pripadanja tom društvu, poziva na odgovornost. Postoje razbojničke bande ili grupe zaverenika koje se u celini mogu okarakterisati kao zločinačke. U tom slučaju je i samo članstvo kažnjivo.

Besmisleno je, međutim, okrivljavati narod u celini kao zločinački. Zločinac može biti samo pojedinac.

Takođe je besmisleno narod u celini moralno optuživati. Ne postoje nekakve karakteristike naroda koje bi imao svaki pojedinačni pripadnik tog naroda. Nesumnjivo, postoje zajednice jezika, običaja i navika, porekla. No, u tim okvirima moguća je tolika diferencijacija, da ljudi koji govore istim jezikom mogu ostati strani jedni drugima kao da uopšte ne pripadaju istom narodu.

Moralno može se suditi samo o pojedincu, nikad o kolektivu. Način mišljenja koji ljude gleda, karakteriše i sudi o njima kolektivno veoma je raširen. Takve karakteristike – na primer, Nemci, Rusi, Englezi – nikada nisu tačan rodni pojam pod koji se pojedinačni ljudi mogu podvesti, već tipske predstave kojima oni, manje ili više, odgovaraju.

Ovo mešanje rodnog sa tipološkim predstavama odlika je kolektivnog mišljenja: Nemci, Englezi, Norvežani, Jevreji, i tako dalje *ad lib*: Frizijci, Bavarci, muškarci, žene, mladi, stari. To što se nešto uklapa u tipološku predstavu ne sme nas zavesti da mislimo da smo obuhvatili individu u ako nađemo da joj neka uopštena karakteristika odgovara. Vekovima je ovaj način mišljenja potpirivao mržnju među nacijama i grupama ljudi. Većini ljudi je, nažalost, ovaj način mišljenja prirodan, i najbezočnije ga je upotrebio upravo nacionalsocijalizam, i svojom propagandom ga utuvljavao ljudima u glavu. Više kao da nije bilo ljudi, već samo kolektiva.

Narod kao celina ne postoji. Sva razgraničenja kojih se doхватimo kako bismo ga odredili, uvek potiru činjenice. Jezik, državljanstvo, kultura, zajednička sudbina – ništa se od toga ne podudara, već se preklapa. Narod i država se ne poklapaju, kao što se ne poklapaju ni jezik i zajednička sudbina i kultura.

Narod se ne može pretvoriti u pojedinca. Narod ne može herojski da izgine, ne može biti zločinac, ne može moralno ili nemoralno postupati; to mogu samo pojedini pripadnici tog naroda. Narod kao celina ne može biti ni kriv ni nevin, bilo u zakonskom, u političkom (ovde odgovorni počinioci mogu biti samo građani određene države), ili u moralnom smislu.

Kategorički sud o narodu uvek je nepravedan, jer podrazumeva lažnu supstancijalizaciju i za posledicu ima potcenjivanje čoveka kao individue.

Svetsko mnjenje koje jednom narodu natura kolektivnu krivicu isto je ono koje milenijumima misli i govori da su Jevreji krivi za raspeće. Ko su „Jevreji“? Određena grupa političkih i verskih fanatika koja je među Jevrejima tog vremena imala izvesnu moć, i čija je kooperacija sa rimskim okupatorima vodila Isusovom pogubljenju.

Raširenost takvog mišljenja koje je postalo razumljivost po sebi čak i u mislećih ljudi, zapanjujuće je upravo zato što je greška tako prosta i očigledna. Tu čovek kao da stoji pred nekim zidom, kao da se nijedan razlog, nijedna činjenica više ne čuju, ili se, čak i kad se čuju, bez uvažavanja smesta zaboravljaju.

Kolektivna krivica jednog naroda ili jedne grupe unutar naroda *ne može postojati* van okvira političke odgovornosti, ni kao krivična odgovornost, ni kao moralna ili metafizička krivica.

c) Mora postojati pravo da se okrivljuje i optužuje. *Ko ima pravo da sudi?* Svako ko sudi, suočen je s pitanjem s kakvom punovažnošću, s kojim ciljem i iz kojih pobuda sudi, i u kom položaju stoji spram okrivljenog.

Niko ne mora priznati svetskog sudiju u pitanjima moralne i metafizičke krivice. Ono što je moguće u najbližoj povezanosti, nije dopušteno na distanci hladnokrvne analize. Ono što važi pred Bogom, ne važi i pred ljudima. Na zemlji nema instance koja je zastupnik Boga, bilo kao crkvena služba ili kao služba spoljnih poslova, ponajmanje kao svetsko javno mnjenje, koje se uobličava u štampi.

Ako se sudi u situaciji razrešavanja rata, pobednik ima isključivo pravo u odnosu na presudu o političkoj odgovornosti, budući da je založio svoj život za odluku u svoju korist. Međutim, postavlja se pitanje: „Sme li neutralna strana uopšte da iznosi svoj sud pred javnošću nakon što je zatajila da u borbi za presudno založi svoje postojanje i svoju savest?“ (iz jednog pisma).

Kada se među ljudima koji dele zajedničku sudbinu – danas među Nemcima – govori o moralnoj i metafizičkoj krivici pojedinaca, čovek oseća da ima pravo da prosuđuje o pobudama i vladanju onoga koji sudi: govori li on o krivici koju i sâm delom nosi ili ne, govori li iznutra ili spolja, kao neko ko teži rasvetljavanju samog sebe, ili kao tužilac – dakle, govori li kao bližnji koji vodi u pravcu samorasvetljavanja drugih, ili samo kao stranac u svom gnevu, kao prijatelj, ili kao neprijatelj. Samo u prvom slučaju, njegovo pravo je nesumnjivo; u drugom je ono sporno, i u svakom pojedinačnom slučaju ograničeno je na stepen njegove dobronamernosti.

Kada je, pak, o političkoj i krivičnoj odgovornosti reč, svako kao građanin ima pravo da raspravlja o činjenicama i da diskutuje o svom sudu merilom jasnih pojmovnih određenja. Politička odgovornost gradira se po stepenu učestvovanja u sada načelno odbačenom režimu, u nju utvrđuju odluke pobednika kojima se mora potčiniti svako ko nakon katastrofe želi da nastavi da živi.

5. ODBRANA

Gde se podižu optužbe optuženom, mora biti omogućeno saslušanje. Gde se poziva na pravo, uvažava se odbrana. Gde se primenjuje sila, onaj nad kim se vrši nasilje braniće se ako može.

Ako se onaj ko je potučen do nogu ne može braniti – a želi da preživi – ne preostaje mu ništa drugo nego da prihvati i snosi posledice.

No, gde se pobednik poziva na razum i donosi sud, odgovor se može dati čak i u nemoći – nikakvom silom već duhom, ako mu se za to ostavi prostora. Onda gde je čoveku omogućeno da govori, odbrana je moguća. Čim pobednik svoje postupke izdigne na ravan prava, on ograničava svoju moć. Odbrani su otvorene sledeće mogućnosti:

1. Ona može da *teži razlikovanju*. Razlikovanjem se dolazi do utvrđivanja i delimičnog rasterećivanja. Razlikovanje ukida ukupnost i ograničava terećenja.

Brkanje različitih pojmova krivice vodi nejasnosti, a nejasnost opet ima realne posledice, povoljne ili nepovoljne, ali u svakom slučaju – nepravedne. Odbrana razlikovanjem doprinosi pravičnosti.

2. Odbrana može navoditi, naglašavati i upoređivati *činjenice*.

3. Odbrana se može pozivati na *prirodno pravo*, na *ljudska prava* i na *međunarodno pravo*. Takva odbrana podleže sledećim ograničenjima:

a) Država koja je načelno prekršila prirodno pravo i ljudska prava, koja je od samog početka u sopstvenoj zemlji, a potom u ratu i u drugim državama gazila ljudska prava i međunarodno pravo, ne može polagati pravo na priznavanje u svoju korist onoga što sama nije priznavala.

b) Pravo faktički postoji ako postoji i moć koja će se za njega boriti. U potpunoj nemoći preostaje jedino mogućnost duhovnog pozivanja na ideal prava.

c) Uvažavanje prirodnog prava i ljudskih prava može biti samo čin slobodne volje pojedinačnih sila. Ono je čin njihovog uvida i idealizma – milost ukazana poraženom tako što mu se pružaju prava.

4. Odbrana može ukazati u kojoj tački optužbe prestaju da budu istinite već se *koriste kao oružje* u druge, političke ili ekonomske svrhe – brkanjem različitih pojmova krivice, grčevitim nametanjem neistinitog mišljenja – kako bi se pribavila saglasnost i, u isti mah, čista savest u vezi sa sopstvenim postupcima. U ovom slučaju se ono što bi, inače, ostao jasan postupak pobjednika u položaju *vae victis* lažno zasniva na pravu. Zlo ostaje zlo i kada se vrši kao odmazda.

Moralne i metafizičke osude kao sredstva za postizanje političkih ciljeva treba u potpunosti odbaciti.

5. Odbrana može tražiti *izuzeće sudije* – ili zato što se mogu navesti razlozi za pristrasnosti, ili zato što je stvar takva da nadilazi nadležnost ljudskog suda.

Kaznu i utvrđenu odgovornost – obeštećenje – treba uvažiti, ali ne i zahtev za pokajanjem i preporodom, koji može doći samo iznutra. Takvi zahtevi mogu samo naići na ćutljivo odbijanje. Ključno je ne dopustiti da to zamagli stvarnu neophodnost unutrašnjeg preokreta, čak i kada se on lažno zahteva spolja.

Svest o krivici priznavanja spoljašnje instance za sudiju dve su različite stvari. Pobjednik nije sâm po sebi i sudija. On ili i sâm preobražava borbeni stav i, zapravo, dobija, ali pravom umesto grubom silom, i ostaje samo po krivičnoj i političkoj odgovornosti, ili pribavlja lažno opravdanje za postupke koji i sâm povlače novu krivicu.

6. Odbrana može pribeći *kontraoptužbama*: ukazivati na postupke drugih koji su i sami bili uzrok nesreće; ukazivati da su i drugi činili isto ono što se, kad, je poraženi u pitanju, uzima za zločin, i to i jeste; ukazivati na opšta svetska kretanja koja svedoče o zajedničkoj krivici.

B. NEMAČKA PITANJA

Pitanja krivice posebnu težinu dale su optužbe koje su pobednici i čitav svet izneli protiv nas, Nemaca. Leta 1945, kada su u svim gradovima i selima okačeni plakati sa slikama i izveštajima iz Belzena i sa ključnom rečenicom „To je vaša krivica“, ovladao je nemir savesti, užas je obuzeo mnoge koji zaista nisu znali, i u nama se nešto pobunilo: ko mene to ovde optužuje? Bez potpisa, bez nadležstva, plakat kao da se stvorio niotkuda. Potpuno je ljudski da optuženi, bilo pravedno, bilo nepravedno okrivljen, pokuša da se brani.

Pitanje krivice u političkim konfliktima nije novo. Ono je, na primer, igralo veliku ulogu u raspravama između Napoleona i Engleske, između Pruske i Austrije. Rimljani su možda prvi politiku dodatno opteretili opteretili tvrdnjama o sopstvenom moralnom pravu, i moralnom osudom svojih protivnika. Nasuprot tome, s jedne strane stoji prostodušnost objektivnih Grka, a s druge – drevno jevrejsko samo-optuživanje pred Bogom.

To što je naturanje krivice od strane pobednika postalo političko sredstvo, nečisto u svojim motivima, samo po sebi predstavlja krivicu koja se proteže kroz istoriju. Nakon Prvog svetskog rata, ratna krivica postavila se kao pitanje na koje je Versajskim ugovorom odgovoreno na štetu Nemačke. Kasnije su istoričari u svim zemljama odbacili teoriju po kojoj svu krivicu snosi samo jedna strana. U to vreme su sve strane, kako je rekao Lojrd Džordž, „skliznule“ u rat.

Danas to uopšte nije slučaj. Pitanje krivice zvuči sasvim drukčije. Pitanje ratne krivice ovoga puta je jasno. Rat je razbuktala Hitlerova Nemačka. Nemačka snosi krivicu za rat zbog svog režima koji je započeo rat u trenutku koji je on odabrao, u kojem ga niko drugi nije hteo.

„To je vaša krivica“ zvuči danas mnogo više od ratne krivice. Ovaj plakat već je zaboravljen. Ono što smo iz njega shvatili jeste, međutim, ostalo: prvo, realnost svetskog mnjenja koje nas kolektivno osuđuje kao narod i, drugo, naša sopstvena zaprepašćenost.

Svetsko mnjenje je bitno za nas. Ljudi tako misle o nama i to je činjenica prema kojoj ne možemo biti ravnodušni. Krivica se i dalje pretvara

u političko oružje. Misli se da smo, kao krivci, zaslužili sav jad koji nas je snašao i koji će tek doći. Upravo to pruža opravdanje političarima koji dele Nemačku, ograničavaju njene mogućnosti obnove, prepuštaju je stanju neslobode negde između života i smrti. Postavlja se političko pitanje koje mi ne rešavamo i na čije bi razrešavanje i naše najbesprekornije vladanje jedva imalo uticaja. Postavlja se pitanje da li je politički pametno, svrsishodno, bezopasno i pravedno pretvoriti čitavu naciju u izopštenika, srozati je ispod ranga drugih naroda i, nakon što je ona sama digla ruke od svoje časti, dalje je obeščašćivati. O tom pitanju ovde se ne govori, kao ni o političkom pitanju, da li je i u kojem smislu potrebno i svrsishodno priznati krivicu. Može se dogoditi da se ostane pri osudi nemačkog naroda. To bi po nas imalo nesagledive posledice. Mi se još uvek nadamo da će odluka državnika i mišljenje naroda u svetu jednog dana biti revidirani. No, nije na nama da optužbe iznosimo, već da ih podnosimo. Naša krajnja nemoć, do koje nas je nacionalsocijalizam doveo i iz koje u tehnički uslovljenoj svetskoj situaciji danas nema izlaza, primorava nas na to.

Za nas je, međutim, još važnije samorasvetljavanje, samoprosuđivanje i samopročišćenje. Sve optužbe spolja nas se tada više ne tiču. Unutrašnje optužbe koje su dvanaest godina, manje ili više jasno, makar i na trenutke progovarale u nemačkim dušama, a koje se nisu mogle prečuti, predstavljaju izvor naše sada još uvek moguće samosvesti u onoj meri u kojoj se pod njihovim uticajem svi mi, i stari i mladi, izmenimo. Pitanje nemačke krivice moramo razjasniti. To je naša stvar, nezavisno od optužbi koje dolaze spolja, koliko god nam one mogle poslužiti kao ogledalo.

Tvrđnja „to je vaša krivica“ može značiti:

– Odgovorni ste za dela režima koji ste tolerisali – ovde je reč o našoj političkoj krivici.

– Vaša krivica je što ste, povrh toga, podržavali taj režim i s njim sarađivali – u tome leži naša moralna krivica.

Ove tri tvrdnje držim istinitim, iako se samo prva, koja se odnosi na utvrđenu političku odgovornost, može izreći bez zadržke i smatrati potpuno ispravnom, dok druga i treća, koje se odnose na moralnu i

metafizičku krivicu, izrečene u pravnoj formi kao iskazi lišeni ljubavi, postaju neistinite.

„To je vaša krivica“ može još značiti:

– Bili ste saučesnici ovih zločina, i stoga ste i sami zločinci. – To je očigledna neistina kada je reč o pretežnoj većini Nemaca.

Konačno, tvrdnja može da znači i: vi ste kao narod manje vredni, nečasni, zločinački, izrod ljudskog roda, drukčiji od svih drugih naroda. – To je primer kolektivnog mišljenja i vrednovanja koje je, u svom podređivanju svakog pojedinca generalizacijama, krajnje neistinito i samo po sebi nečovečno.

Nakon ovih kratkih naznaka, poduhvatimo se bliže tih pitanja.

I. DIFERENCIJACIJA NEMAČKE KRIVICE.

1. ZLOČINI

Za razliku od Prvog svetskog rata, posle kojeg od nemačke strane nije traženo da prizna svoje zločine – zločine samo jedne strane (o čemu su kasnije, zahvaljujući napretku istorijske nauke, isti uvid stekli čak i protivnici Nemačke), danas su zločini koji je nacistička vlast primenila – pre rata u Nemačkoj, a u ratu svugde – sasvim očigledni.

Za razliku od Prvog svetskog rata, nakon kojeg istoričari nijednog naroda nisu na pitanje ratne krivice odgovorili okrivljavanjem jedne strane, ovaj rat započela je Hitlerova Nemačka.

Za razliku od Prvog svetskog rata, ovaj rat se naposljetku zaista pretvorio u svetski rat. On je izbio u drugačijoj svetskoj situaciji i uz drugačija saznanja i, u poređenju s pređašnjim ratovima, poprimio je jednu novu dimenziju.

I, danas imamo nešto sasvim novo u svetskoj istoriji. Pobjednici ustanovljavaju sud. *Nirnberški proces* bavi se zločinima.

Iz toga proizilaze, pre svega, jasna razgraničenja u dva pravca:

1. Ovdje, pred sudom ne stoji nemački narod, već pojedinci Nemci optuženi za zločine, kao i načelno sve vođe nacističkog režima. Ovo razgraničenje na početku podvukao je američki glavni tužilac. Dajući uvodnu reč, Džekson je rekao: „Želimo da jasno stavimo do znanja da naša namera nije da okrivimo čitav nemački narod.“

2. Osumnjičeni su optuženi za konkretne zločine. Ti zločini jasno su definisani u Statutu Međunarodnog vojnog suda:

3. **Zločin protiv mira:** to jest planiranje, pripremanje, započinjanje ili vođenje agresivnog rata, ili rata kojim se krše međunarodni ugovori...

4. **Ratni zločini:** to jest povrede ratnih zakona i ratnih običaja. Takve povrede obuhvataju, ali se na njih ne ograničavaju, ubistvo, zlostavljanje ili odvođenje na prinudni rad ili za koji drugi cilj civilnog stanovništva okupirane teritorije, ili u okupiranu teritoriju, ubistvo ili zlostavljanje

nje ratnih zarobljenika, pljačkanje javne ili privatne imovine, namerno razaranje gradova, varoši ili sela, ili pustošenje neopravdano vojnom potrebom.

5. **Zločin protiv čovečnosti:** to jest ubistva, istrebljenje, porobljavanje, deportacija i ostala nečovečna dela izvršena protiv bilo kojeg civilnog stanovništva pre ili za vreme trajanja rata, ili programiranje na političkoj, rasnoj ili verskoj osnovi u izvršenju bilo kojeg zločina koji spada u nadležnost Suda, ili u vezi s nekim od njih.

Vođe, organizatori, podstrekivači ili saučesnici koji su učestvovali u sastavljanju ili izvršenju nekog zajedničkog plana ili zavere radi bilo kojeg od pomenutih zločina, odgovorni su za sva dela koja izvrši ma koje od pomenutih lica prilikom izvođenja nekog takvog plana.

Optužnica traži da Sud proglasi sledeće organizacije zločinačkim: Vođstvo nacističke partije, Gestapo, SP, SS, Vladu Rajha i Generalštab, i Vrhovnu komandu oružanih snaga.²

Na ovom procesu mi Nemci smo posmatrači. Mi nismo ustanovili Sud i ne vodimo ga, iako su pred sudom optuženi ljudi koji su bili vinovnici naše nesreće. „Istini za volju, Nemci – ništa manje od ostatka sveta – i te kako imaju razloga da izravnaju račune sa optuženicima“, rekao je Džekson.

Mnoge Nemce ovaj proces vređa. To osećanje je razumljivo. Ono ima isti osnov kao i okrivljavanje čitavog nemačkog naroda za Hitlerov režim i njegove postupke, kojem pribegava druga strana. Svaki građanin deli odgovornost za postupke, kao i teret patnje sopstvene države. Zločinačka država pada na pleća čitavog naroda. Ophođenje prema državnim rukovodiocima građanin oseća kao ophođenje prema njemu samom, čak i kada su ti rukovodioci zločinci. Preko njih je i sam narod osuđen. Otud poniženje i obeščašćenost koje doživljava rukovodstvo države narod oseća kao vlastito poniženje i gubitak vlastitog dostojanstva. Otud njihovo instinktivno, nemisleće, apriorno odbacivanje Procesu.

² Navedeno po knjizi „Nirnberška presuda“, Beograd, 1948, izdanje „Arhiva za pravne i društvene nauke“ (prim. prev.)

U stvari, reč je o tome da moramo izreći bolno priznanje da smo politički odgovorni. Čak se i gubitak dostojanstva mora iskusiti ukoliko to nalaže činjenica da smo odgovorni. Ujedno, to je i iskustvo krajnje političke nemoći i isključenja Nemačke kao političkog faktora.

Pa ipak, sve zavisi od toga kako ćemo shvatiti, protumačiti, usvojiti i u šta ćemo prevesti ono što nas neizbežno pogađa.

Jedna od mogućnosti jeste da se poniženje smesta odbaci. Tražimo razloge na osnovu kojih bismo osporili pravo, istinitost, cilj čitavog procesa.

1. Podmeću se uopštena razmišljanja: ratova je u čitavoj istoriji bilo i biće ih. Nijedan narod, međutim, ne može biti kriv za rat. Ono što dovodi do rata jeste ljudska priroda, čovekova iskonska grešnost. Samo površna savest sebe proglašava nevinom. Uverenost u sopstvenu ispravnost u sadašnjosti priziva buduće ratove.

Nasuprot tome, recimo: nema sumnje da je Nemačka ovaj rat planirala i da ga je započela bez provokacije druge strane. To nije bio slučaj 1914. godine – na Nemačku se ne svaljuje krivica za ratove, već za ovaj rat. A on sâm po sebi predstavlja nešto novo i drukčije u svet-skoistorijskoj situaciji koja je kao takva data po prvi put.

Ovaj prigovor Nirnberškom procesu formuliše se i nešto drugačije: u ljudskom postojanju ima nečeg nerazrešivog o čemu se uporno odlučuje silom, dok se, zapravo, u pomoć mogu pozvati samo „nebesa“. Vojnikova osećanja su viteška, i neviteško ophođenje prema njemu može ga povrediti čak i ako je poražen.

Nasuprot tome, recimo: Nemačka je počinila brojna nedela koja su (izvan svakog viteštva i uz kršenje međunarodnog prava), dovela do istrebljenja stanovništva i drugih nečovečnosti. Hitlerovi potezi, od samog početka, bili su upereni protiv svake mogućnosti izmirenja. Nije postojalo ništa osim pobede ili poraza. Posledice su sada tu. Svako pozivanje na viteštvo – mada su mnogi vojnici, pa i čitave čete sa svoje strane možda postupile viteški i ne moraju nositi krivicu – izgubljeno je onda kad je Vermaht pristao da sprovodi zločinačka naređenja Hitlerovih organizacija. Kada se viteštvo i velikodušnost jednom iznevere, ne mogu se naknadno prizvati u svoju korist. Ovaj

rat nije nastao u bezizlaznoj situaciji među ravnopravnim protivnicima koji viteški pristupaju borbi; započela ga je i vodila zločinačka podmu- klost i nezahvalna totalitarna volja za uništenjem.

I u samom ratu postojala je još mogućnost obuzdavanja. Kantovu rečenicu da se „u ratu ne sme desiti ništa što bi u potpunosti one- mogućilo kasnije pomirenje“ Hitlerova Nemačka je prva principijelno odbacila. U skladu s tim, sila, od iskona uvek ista a čiji stepen uništa- valačkih mogućnosti danas određuje tehnologija, postaje neograniče- no prisutna. Započeti rat u današnjoj svetskoj situaciji samo po sebi je čudovište.

2. Tvrdi se da Proces za sve Nemce predstavlja nacionalnu sramotu; kada bi u Sudu bili Nemci, onda bi makar Nemci sudili Nemcima.

Na to se može odvratiti da nacionalna sramota nije Sud, već ono što je dovelo do njegovog ustanovljavanja, dakle režim i njegovi po- stupci. Za svakog Nemca svest o nacionalnoj sramoti je neizbežna. Ona ide pogrešnim putem ako se okreće protiv Procesu umesto protiv njegovog uzroka.

Najzad, naimenovanje jednog nemačkog suda ili nemačkih pred- stavnika u Sudu od strane pobednika ne bi ništa promenilo. Oni bi bili rezultat ne nemačkog, samooslobađanja već milosti pobednika na Sudu. Nacionalna sramota bi, svejedno, ostala. Proces je rezultat činje- nice da se mi nismo sami oslobodili zločinačkog režima, već su nas od njega oslobodili Saveznici.

3. Mogući prigovor: kako se u okviru političkog suvereniteta može govoriti o zločinima? Pristati na to, značilo bi da svaki pobednik može poraženog proglasiti zločincem – tada se ukida priroda i nadređenost vlasti koja dolazi od Boga. Ljudi kojima se narod povinovao – a među njima se ističu ranije car Vilhelm II i sada Firer – važe kao sakrosanktni.

Nasuprot tome, recimo: ovde je reč o navici u mišljenju koja se naj- duže zadržala u Nemačkoj, a koja je, zapravo, nasleđe državnog života Evrope. Danas, međutim, nema više oreola iznad državnih glava. Dr- žavnici su ljudi koji snose i ličnu odgovornost za svoje postupke. Otkad su evropski narodi počeli svoje monarhe da izvode pred sud i da im odrubljaju glave, zadatak naroda postao je da drži svoje vođstvo pod

kontrolom. Državni postupci istovremeno su i lični postupci. Ljudi kao pojedinci odgovaraju i jamče za njih.

4. Pravno, navodi se sledeći prigovor: zločini mogu postojati samo po meri zakona. Zločin podrazumeva protivnost zakonu. Zločin mora biti jasno definisan i nedvosmisleno utvrdiv kao u zakonu postojeć. Naročito: *nulla poena sine lege* – tj. presuda se može doneti samo po zakonu koji je postojao pre izvršenja krivičnog dela. U Nirnbergu se, pak, sudi retroaktivno, po zakonima koje je pobednik sada doneo.

Nasuprot tome, recimo: u smislu čovečnosti, ljudskih prava i prirodnog prava, i u smislu ideje slobode i demokratije zapadnih zemalja, već postoje zakoni po kojima su ovi zločini određivi.

Osim toga, postoje sporazumi koji – ako su ih dobrovoljno potpisale obe strane – ustanovljavaju takvo nadređeno pravo koje može postati merodavno u slučaju povrede sporazuma.

Međutim, u čijoj je to nadležnosti? U mirnodopskom državnom poretku instanca je sud. Posle rata, to može biti samo sud pobedničke strane.

5. Na to je moguć sledeći prigovor: pobednikova sila ne znači i pravo. Uspeh nije instanca nad pravdom i istinom. Nemoguće je ustanoviti tribunal koji bi objektivno sproveo istragu i presudio u vezi sa ratnom krivicom i ratnim zločinima. Takav sud nužno je pristrasan. Čak bi i sud neutralnih bio pristrasan jer neutralni nemaju moć i faktički predstavljaju deo pobedničke svite. Samo sud koji bi iza sebe imao silu da obema zaraćenim stranama nametne presudu mogao bi nezavisno da sudi.

Prigovor koji se tiče prividnosti ovakve pravde ide i dalje: posle svakog rata krivica se svaljuje na poraženog. Od njega se iznuđuje priznanje krivice. Posleratno ekonomsko iskorišćavanje predstavlja se kao obeštećenje krivice. Pljačkanje se lažno prikazuje kao legitiman postupak. Ako već nema slobodnog prava, onda je bolja gola sila. To bi bilo pošteno, i lakše bi se podnelo. Nema tu ničeg sem pobednikove moći. Osuda zločina sama po sebi može doći s bilo koje strane – ali jedino je pobednik može sprovesti; on to čini bezobzirno, isključivo po meri sopstvenih interesa. Sve drugo samo je prikriivanje sile i samovolje onoga ko ima moć.

Prividnost suđenja konačno se razotkriva u činjenici da se pred sud iznose postupci koji se proglašavaju za zločinačke samo ako su ih počinile poražene države. Preko takvih istih postupaka suverenih ili pobjedničkih država prelazi se ćutke, oni se ne iznose, a još manje kažnjavaju.

Nasuprot tome, recimo: sila i moć u ljudskom svetu predstavljaju odlučujući realnost. No, ne i jedinu. Apsolutizacija te realnosti kidava sve trajne veze među ljudima. Dogod ona važi, nikakav sporazum nije moguć. Kao što je Hitler stvarno i rekao, sporazumi važe samo ukoliko izražavaju sopstveni interes. On se time i rukovodio. No, nasuprot tome stoji volja da se realnost moći i ovo nihilističko shvatanje, iako se priznaje njihova efikasnost, smatraju nečim što tako ne bi trebalo da bude, i što svim snagama moramo nastojati da promenimo.

Jer, na ovom svetu realnost još uvek ne znači i istinu. Tu realnost trebalo bi suprotstaviti drugoj realnosti, a prisustvo te druge realnosti zavisi od ćovekove volje. Svako u punoj slobodi mora spoznati svoje mesto u svetu i svoje htenje.

Sa ove taćke gledišta treba reći da Proces, kao nov pokušaj da se unapredi poredak u svetu, ne gubi svoj smisao time što još ne može zakonski da se osloni na svetski poredak već i dalje mora ostati pod okriljem politike. On se još uvek ne odvija, poput sudskog postupka, unutar jednog zatvorenog državnog poretka.

Otuda je Džekson više puta ponovio: „Kada bi odbrani bilo dozvoljeno da se udalji od vrlo ogranićenih terećenja optužnice, proces bi se odužio, a Sud bi se beskrajno zapleo u sporna politićka pitanja.“

To takođe znači da odbrana ne treba da se bavi pitanjem ratne krivice koja zadire u istorijske pretpostavke, već samo pitanjem ko je započeo ovaj rat. Dalje, da nema pravo da ukazuje na druge slućajeve slićnih zloćina niti da o njima sudi. – Politićke nužnosti postavljaju raspravama određene granice. No, to ne povlaći nužno neistinitost. Naprotiv, teškoće i prigovori se, iako ukratko, otvoreno iznose.

Ne može se osporiti da je uspeh u borbi, a ne sâmo pravo, dominantna polazna taćka. Istina je da i u krupnim i u sitnim slućajevima važi ono što se za vojne prestupe ironićeo kaže: nisi kažnjen zbog zakona, već zato što si dozvolio da te uhvate. Međutim, to ne znači

da nakon postignutog uspeha čovek nije u mogućnosti da na temelju svoje slobode preobrazi silu u ostvarenje prava. Čak i ako se to ne događa u potpunosti, čak i ako se pravo ostvaruje samo u izvesnoj meri, time se ipak mnogo postiglo na putu ka uspostavljanju poretka svetskog prava. Umerenost kao takva stvara prostor za promišljanje i proveravanje, za jasniju svest o trajnom značenju sile kao takve.

Za nas Nemce prednost Procesu jeste što se pravi razlika između određenih zločina rukovodstva i ne osuđuje se narod kolektivno.

Proces je i mnogo više od toga. On po prvi put i za sva buduća vremena deklarira rat kao zločin i iz toga izvlači zaključke. Ono što je započeto Brijan-Kelogovim paktom prvi put bi trebalo da se ostvari. U veličinu ovog poduhvata ne može se sumnjati, kao ni u dobru volju onih koji su u njemu uzeli učešća. On može da nam izgleda kao utopijski poduhvat, ali kada steknemo jasnu predstavu o čemu se, zapravo, radi, događaji nas prosto teraju da zadrhtimo. Jedina razlika je u tome da li se u nihilističkom trijumfu priklanjamo pretpostavci da je Proces nužno insceniran, ili se strasno nadamo njegovom uspehu.

Sve zavisi od toga kako će se voditi Proces, kakav će biti njegov značaj i ishod, kakva njegova zasnovanost, i kako će postupak u celini naknadno izgledati. Zavisi od toga da li sve može uvažiti ono što se tu radi kao pravično i istinito – da li i pobeđeni na kraju neće moći a da ga ne odobri, da li će buduća istorija u njemu videti pravičnost i istinu.

No, o tome se ne odlučuje samo u Nirnbergu. Najbitnije je hoće li Nirnberški proces postati karika u lancu oštroumnih konstruktivnih političkih postupaka, ma koliko oni mogli biti nesavršeni usled pogrešnih poteza, nerazboritosti, bezdušnosti i mržnje – ili će na kraju merilom koje se ovde utemeljuje biti osuđena sama moć koja ga ustanovljava? Sile koje su ustanovile Nirnberg njime pokazuju svoju nameru da stvore zajedničke principe svetske vladavine kojima bi se i same povinovale. One svedoče da, kao rezultat svoje pobede, istinski hoće da preuzmu odgovornost za čovečanstvo, a ne samo za vlastite države. Takvo svedočanstvo ne bi smelo da bude lažno.

U svetu će se ili stvoriti uverenje da se u Nirnbergu polažu temelji pravde, što znači da politički proces prerasta u pravni postupak u

kojem se pravo stvaralački utemeljuje za jedan novi svet koji tek treba izgraditi, ili će razočaranje zbog neistinitosti napraviti još gorku klimu bremenitu novim ratovima; tada bi Nirnberg od blagoslova postao kobni faktor; svet bi konačno ocenio da se Proces pretvorio u prividno i inscenirano suđenje. To se ne sme dogoditi.

Na sve zamerke Procesu može se odvratiti da je ono što se u Nirnbergu događa nešto uistinu novo. Ne može se poreći da ono što je izneseno u prigovorima zaista predstavlja moguću opasnost. Međutim, najpre, pogrešno je zbog manjkavosti, grešaka i smetnji u pojedinostima potpuno odbaciti Proces dok sve, zapravo, zavisi od pravca u kojem će on ići, od neumornog strpljenja delatne odgovornosti sila. Protivurečnosti u pojedinostima trebalo bi razrešiti potezima koji bi, usred pometnje, išli u pravcu vaspostavljanja poretka u svetu. Drugo, pogrešno je raspoloženje gnevne agresivnosti koje od samog početka govori *ne*.

Ono što se dešava u Nirnbergu, ma koliko prigovora izazivalo, predstavlja samo slab, dvosmislen nagoveštaj tog svetskog poretka u nastajanju, čije neophodnosti čovečanstvo danas postaje svesno. To je potpuno nova situacija: taj svetski poredak ni u kom slučaju nije nadohvat ruke – naprotiv, pred njegovim ostvarenjem stoje oružani sukobi i nepredvidiva ratna opasnost, ali mislećem čovečanstvu on izgleda moguć i ono ga nazire na horizontu kao jedva raspoznatljivo svitanje, dok nam u slučaju neuspeha samorazaranje čovečanstva trepti pred očima kao strahovita pretnja.

Najnemogućiji svoje jedino uporište imaju u svetu kao celini. Sa ruba ništavila, oni se hvataju za izvor i za sveobuhvatno. Stoga, upravo Nemci mogu postati svesni izvanredne prirode tog nagoveštaja.

Naš sopstveni spas u svetu uslovljen je svetskim poretkom koji Nirnberg još nije konstituisao, ali na koji ukazuje.

2. POLITIČKA KRIVICA

Zločinac se susreće sa kaznom za svoje zločine. Ograničavanje Nirnberškog procesa na zločince skida teret sa nemačkog naroda. No, ne

tako da ga oslobodi svake krivice. Naprotiv. Priroda naše krivice postaje, na taj način, još jasnija.

Mi smo bili pripadnici nemačke države u vreme kada je zločine činio režim koji se nazivao nemačkim, koji je polagao pravo da legitimno predstavlja Nemačku jer je državna moć bila u njegovim rukama, i jer nije naišao na ozbiljan otpor sve do 1943. godine.

Koren razaranja svake pristojne, istinski nemačke državnosti mora biti u načinu ponašanja većine nemačkog stanovništva. Svaki narod jemči za svoju državnost.

Svaki Nemačkin deli odgovornost pred zločinima počinjenim u ime nemačkog Rajha. Mi kolektivno „odgovaramo“. Postavlja se pitanje, u kojem smislu je svako od nas saodgovoran. Bez sumnje, svaki građanin mora osećati saodgovornost u političkom smislu za postupke države kojoj pripada. No, ne nužno i u moralnom smislu faktičkog ili duhovnog učestvovanja u zločinima. Da li nas Nemci treba načiniti odgovornim za nedela koja su Nemci počinili nad nama samima ili koja su nas kao nekim čudom zaobišla? Da – utoliko što smo dozvolili da kod nas postoji takav režim. Ne – utoliko što su mnogi od nas s najdubljim uverenjem bili protivnici sveg tog zla i nisu počinili ništa zbog čega bi sebi priznali tu moralnu sakrivicu. *Utvrđiti nečiju odgovornost ne znači utvrditi i njegovu moralnu krivicu.*

Kolektivna krivica, istina, nužno postoji kao utvrđena politička odgovornost pripadnika države, ali u tom smislu ne postoji kao moralna i metafizička krivica i krivična odgovornost. Preuzeti utvrđenu političku odgovornost sa svim njenim strašnim posledicama teško pada svakom pojedincu. Ona za nas znači potpunu političku nemoć i siromaštvo koje će nas zadugo prisiliti da živimo na ivici gladi i smrzavanja, i u uzaludnom grču. Pa ipak, ova odgovornost kao takva ne dotiče dušu.

U modernoj državi svako politički dela, makar glasajući ili ne glasajući na izborima. Priroda utvrđene političke odgovornosti ne dozvoljava nikom da je izbegne se.

Politički aktivni staraju da naknadno pruže opravdanje ako nešto krene loše. No, u političkom delanju takve odbrane ne važe.

Misli se dobro, htelo se dobro. Hindenburg možda nije hteo da upropasti Nemačku i da je preda Hitleru. To mu, međutim, nimalo ne pomaže; on je to učinio, i to je ono što se u politici računa.

Ili: predviđala se nesreća, govorilo se i upozoravalo. No, ni to ne važi u politici ako iz toga ne usledi delanje, ili ako to delanje nema uspeha.

Moglo bi se misliti i na sledeći način: postoje potpuno apolitični ljudi čije se postojanje odvija izvan svega političkog, kao što su monasi, isposnici, učenjaci i istraživači, umetnici. Ako bi bili istinski apolitični, oni bi se mogli izuzeti iz te krivice.

No, i oni su politički odgovorni, jer se i njihov život odvija u poretku države. U modernim državama ne postoji izuzeće. Svakako bismo voleli da uvažimo stajanje po strani, ali to je nemoguće samo uz ograničenje da izuzeća, zapravo, nema. Bilo bi lepo priznavati i voleti apolitičko postojanje, ali oglašavanje o političko učestvovanje ukida pravo apolitičnima da ocenjuju konkretno dnevno političko delanje i time vode politiku koja ne nosi nikakav rizik. Domen apolitičkog iziskuje apstiniranje od ma kakvog političkog delovanja – a, ipak, ni u kom smislu ne oslobađa političke saodgovornosti.

3. MORALNA KRIVICA

Svaki Nemač se pita: u čemu je moja krivica?

Pitanje krivice pojedinca i njegovo samopreispitivanje nazivamo pitanjem moralne krivice. Među nama Nemcima najveće razlike postoje upravo u tom pogledu.

Svako sam odlučuje kako će o sebi suditi, ali, budući da postoji komunikacija, možemo među sobom da govorimo i potpomognemo uzajamnu jasnu moralnu spoznaju. Moralna osuda drugog, međutim, ostaje *in suspense* – ali ne i krivična i politička.

Granica gde prestaje čak i mogućnost moralnog suda leži onde gde naslutimo da drugi i ne čini napor ka moralnom samopreispitivanju – gde u argumentaciji uočavamo samo sofizme, i gde nam se čini da on uopšte i ne sluša. Hitler i njegovi saučesnici, tih par desetina hiljada,

stoje s onu stranu moralne krivice utoliko što je uopšte ne osećaju. Oni su, izgleda, nesposobni za pokajanje i preobražaj. Oni su takvi kakvi su. Spram takvih ljudi preostaje samo sila, jer oni sami žive po zakonu sile.

Međutim, moralna krivica postoji kod svih koji ostavljaju prostora savesti i pokajanju. Moralno krivi jesu oni koji su sposobni za pokajanje, oni koji su znali ili mogli da znaju a ipak su išli putem koji u samorasvetljavanju vide kao grešnu zabludu – bilo da su olako zatvarali oči pred onim što se događa; ili su dozvolili sebi da budu opijeni i zavedeni; ili su kupljeni povlasticama koje im je to donelo; bilo da su podlegli strahu. Predočimo neke od ovih mogućnosti.

a) *Život pod maskom* – neizbežan za one koji su želeli da prežive – povlači moralnu krivicu. Lažne izjave lojalnosti pretećim instancama poput Gestapoa, pokreti poput fašističkog pozdrava, učestvovanje u okupljanjima, i još mnogo šta drugo što je stvaralo privid prisutnosti – ko od nas u Nemačkoj u ovoj ili onoj prilici nije bio za to kriv? Samo zaboravni mogu varati sami sebe u tom pogledu, jer je upravo samozavaravanje ono što žele. Pretvaranje je postalo naša druga priroda. Ono moralno tereti našu savest.

b) Za trenutak spoznaje mnogo potresnija je krivica koju podvlači *lažna savest*. Mnogi mladi ljudi bude se s jezivom svešću da ih je izdala vlastita savest – u šta se, onda, čovek još može pouzdati? Verovali su da se žrtvuju za najuzvišeniji cilj, hteli su najbolje. Svako ko se budi s tom mišlju, zapitaće se u čemu je njegova krivica: u nejasnoj spoznaji, nevoljnosti da se vidi, svesnom zaključivanju u izolovanost življenja u sferi „pristojnosti“.

Ovde, najpre, treba napraviti razliku između *vojničke časti* i lažne savesti u političkom smislu, jer svest o vojničkoj časti ne pogađaju rasprave o krivici. Ko je bio veran svojim saborcima, nije uzmicao pred opasnošću i dokazao se hrabrošću i staloženošću, potvrdio je nešto nepovredivo u svojoj samosvesti. Ove čisto vojničke, a istovremeno ljudske vrednosti zajedničke su svim narodima. Potvrđivanje tu nije nikakva krivica; ako je bilo iskreno, neokaljano zlim delanjem ili sprovođenjem naređenja čiji je cilj bio zlo, ono postaje temelj smisla budućeg života.

No, vojničko potvrđivanje ne sme se izjednačiti s onim za šta se vodila borba. Biti dobar vojnik ne znači samim tim biti oslobođen i svake druge krivice.

Bezuslovna identifikacija faktičke države sa nemačkom nacijom i armijom jeste krivica lažne svesti. Ko je kao vojnik bio besprekoran i dalje je mogao falsifikovati vlastitu savest i, potom, iz patriotizma činiti i tolerisati vidno zlo. Otuda mirna savest uprkos činjenju zla.

Dužnost prema otadžbini ide mnogo dublje od slepe poslušnosti trenutnom vođstvu. Otadžbina prestaje da bude otadžbina ako je razorena njena duša. Državna moć nije sama po sebi cilj, ona je utoliko pogubnija ukoliko ta država poništava nemačko biće. Otuda dužnost prema otadžbini ni u kom slučaju nije neizbežno povlačila poslušnost Hitleru, i predubeđenje da Nemačka, čak i kao Hitlerova država, po svaku cenu mora pobediti. Upravo tu leži ta lažna savest. To nije jednostavna krivica. Ona podrazumeva tragičnu pometenost, pre svega velikog dela nesmotrene mladeži. Dužnost prema otadžbini podrazumeva zalaganje čitavog čoveka za najviše zahteve koje nam postavljaju najbolji među našim precima, a ne idoli jednog lažnog predanja.

Zato zapanjuje to poistovećivanje armije sa državom, uprkos svem zlu. Jer ova безусловnost slepog nacionalizma – pojmljiva samo kao poslednje trošno tle u svetu sve većeg bezverja – povlačila je moralnu krivicu i kod ljudi čija je savest čista.

Pogrešno protumačeno biblijsko „budi pokoran; povinuj se“ kome je čudovišna neprikosnovenost naređenja iz vojne tradicije izvitoperila svaki smisao, dalje je hranilo tu krivicu. „To je naređenje“ – za mnoge su te reči imale i još imaju patetičan prizvuk pozivanja na najuzvišeni je dužnosti. One su, u isti mah, donosile rasterećenje, dopuštajući da se, uz sleganje ramenima, zlo i glupost proglaše neminovnim. Punu moralnu osudu zaslužuje držanje u kojem čovek teži da se povinuje i, mada postupa nagonski, sebe oseća kao savesno biće, dok zapravo diže ruke od bilo kakve savesti.

Mnogi su u teskobi nacističke vlasti, u godinama nakon 1933, prigrlili vojnu karijeru jer je izgledalo da jedino tu opstaje pristojna atmosfera slobodna od partijskog uticaja, gde preovladava raspoloženje protiv

Partije i gde, naizgled, moć postoji nezavisno od nje. To je, takođe, bila zabluda savesti, čije su se posledice – nakon uklanjanja svih samostalnih generala stare škole – ispoljile u konačnom moralnom propadanju nemačkih oficira na svim rukovodećim mestima (uprkos mnogobrojnim dopadljivim, čak plemenitim vojnim ličnostima koje su ovde uzaludno tražile spas).

I, ako sam se od početka rukovodio svešću o časti i najboljim namerama, razočaranje i samorazočaranje moraju biti utoliko veći. Ovo vodi preispitivanju i najdubljih uverenja jer se nameće pitanje moje odgovornosti za zabludu – svaku zabludu – kojoj podlegnem.

Osvešćenje i samorasvetljavanje te zablude neizbežni su. Prošavši taj put, omladina sklona idealizmu pretvara se u stamene, moralno pouzdane, politički pronicljive ljude sposobne da odlučno prigrle dosuđenu sudbinu.

c) Delimično odobravanje nacionalsocijalizma, *polovičnost*, povremena *unutrašnja asimilacija* i saglasnost predstavljaju moralnu krivicu lišenu ijednog tragičnog aspekta prethodnih vrsta krivice.

Argumentacija da u nacionalsocijalizmu ipak mora biti nečeg dobrog – ta spremnost da se, tobože, pravično priznaju dobre stvari – bila je među nama široko rasprostranjena. Samo je radikalno ili-ili moglo biti istina. Ako princip prepoznam kao zao, to onda znači da je on u celini loš, pa i ono što je naizgled dobro, nije onakvo kakvim se čini. I, upravo je ta objektivnost koja greši, spremna da prizna izvesne dobre strane nacionalsocijalizma, postala ono što otuđuje bliske prijatelje, što im onemogućava da jedan s drugim otvoreno govore. Isti oni koji su se stalno vajkali da se nije pojavio mučenik koji bi se žrtvovao u borbi za staru slobodu i protiv nepravde, bili su kadri da hvale rešavanje problema nezaposlenosti naoružavanjem i finansijskim manipulacijama kao veliku zaslugu, da 1938. pozdrave pripajanje Austrije kao ostvarenje vekovnog ideala ujedinjenja Rajha, da 1940. osporavaju neutralnost Holandije nalazeći opravdanje za Hitlerov napad i, povrh svega, da se raduju poredama.

d) Mnogi su se prepustili lagodnom *samozavaravanju*: oni će uskoro izmeniti ovu zlu državu, najkasnije sa Firerovom smrću Partija će opet

iščeznuti. Sada je trenutak da se učestvuje, kako bi se iznutra stvari izmenile nabolje. Ti tipični razgovori izgledali su ovako:

Sa oficirima: „Odmah posle rata, na temeljima pobede, ukinućemo nacionalsocijalizam; ali sada se prvo moramo držati zajedno da bismo Nemačku odveli do pobede; kada kuća gori, požar se gasi i ne pita se za njegov uzrok.“ – Odgovor: „Posle pobede bićete raspušteni i rado ćete otići kućama, dok će jedino SS zadržati oružje i nacionalsocijalistički režim terora prerašće u porobljivačku državu. Individualan ljudski život više neće biti moguć. Dizaće se piramide, putevi i gradovi će se graditi i menjati po Firerovom ćefu. Razviće se oružana mašinerija bez presedana radi konačnog osvajanja sveta.“

Sa univerzitetskim predavačima: „Mi smo fronda Partije, koja sme da se odvaži na nepristrasnu diskusiju. Staramo se za duhovna dostignuća. Čitavu stvar izmeni ćemo polako, kako bismo je vratili na put stare nemačke duhovnosti.“ – Odgovor: „Zavaravate se. Data vam je klovnovska sloboda pod uslovom bespogovorne poslušnosti. Vi ćutite i predajete se. Vaša borba je poželjan privid. Vi samo doprinosite sahranjivanju nemačkog duha.“

Mnogi intelektualci su 1933. godine pristajali uz režim, stremili vodećim položajima i izjasnili se za zvaničnu ideologiju nove moći – da bi kasnije, kada su lično istisnuti, postali kivni, ostajući uglavnom naklonjeni režimu sve do 1942, kada je tok rata učinio nepovoljan ishod izvesnim, što je njih odmah gurnulo na protivničku stranu. Upravo takvi smatraju sada da su pod nacistima propatili, te da su stoga upravo oni pozvani za ono što nastupa. Smatraju sebe antinacistima, i svih ovih godina su se, po samoproklamovanoj ideologiji tih nacističkih intelektualaca, nepristrasno držali istine u duhovnim stvarima, bdili nad tekovinama nemačkog duha, sprečavali razaranja i činili pojedinačna dobra dela.

Mnogi od njih nisu promenili način mišljenja koji, iako se ne može izjednačiti s partijskom doktrinom, ipak, čak i pod maskom preobražaja i protivništva, zadržava nacionalsocijalistički stav i ne pristupa svom pročišćenju. Tim načinom mišljenja oni su, možda, izvorno bliski neljudskom, diktatorskom, nihilističkom biću nacionalsocijalizma, koje

poništava egzistenciju. Onaj ko je kao zrela osoba 1933. godine gajio unutrašnje ubeđenje – koje je proishodilo ne prosto iz političke zablude već iz jednog osećaja uzvišenosti sopstvenog postojanja koje mu je nacionalsocijalizam pružio – može dostići pročišćenje jedino postupnim preobražajem koji mora biti korenitiji od svih ostalih. Onaj ko se tako držao 1933. godine, taj se i bez nacionalsocijalizma iznutra lomi i naginje fanatizmu. Onaj ko je učestvovao u rasističkoj pomami, ko je gajio iluzije o obnovi na temeljima prevare, ko je prihvatao zločine koji su se tada već dešavali, nije samo odgovoran već mora proći potpuni moralni preporod. Da li je za to sposoban i kako će to ostvariti, jeste samo njegova stvar o kojoj je teško spolja suditi.

e) Postoji razlika između *aktivnog* i *pasivnog*. Politički akteri i izvršioци, rukovodioci i propagandisti nose krivicu, bez daljeg. Čak i ako nisu počinili krivična dela, oni za svoje aktivnosti nose pozitivnu utvrdivu krivicu.

Pa, ipak, svako od nas kriv je utoliko što je ostao nedelatan. Krivica pasivnosti je nešto drugo. Nemoć opravdava; moral ne iziskuje spektakularnu smrt. Još je Platon smatrao po sebi razumljivim da se čovek u nesrećnim vremenima i očajničkom položaju pritaji ne bi li preživeo. No, pasivnost je svesna svoje moralne krivice za svaki popust, za svaki put kad nije ništa učinila da se zaštite ugroženi, ublaži nepravda ili energično protivdeluje. Prihvatanje nemoći ipak ostavlja prostor za delotvornu aktivnost koja, mada ne bezopasna, ostaje moguća. Nepreduzumljivost bojazni pojedinac oseća kao svoju moralnu krivicu: slepilo za nedaću drugih, nemaštovitost srca, unutrašnju ravnodušnost spram osvedočenog zla.

f) Moralna krivica u spoljašnjem pristajanju, *puštanje niz vodu*, u određenoj meri zajednička je mnogima od nas. Da bi sačuvao egzistenciju, da ne bi izgubio posao i uništio šanse, čovek je postajao član Partije i upražnjavao drugu nominalnu pripadnost.

Niko za to neće naći apsolutno opravdanje, naročito kada se uzmu u obzir mnogi Nemci koji na to nisu pristali, i za to su snosili posledice.

Čovek mora sebi predočiti kakva je situacija bila, recimo 1936. ili 1937. godine. Partija je bila država. Stanje je izgledalo nepromenljivo.

Ništa sem rata nije moglo svrgnuti režim. Sve sile sklapale su pakt sa Hitlerom. Svi su hteli mir. Nemač koji nije želeo da bude sasvim isključen, da izgubi svoj poziv ili naškodi svom poslu, morao se prikloniti, posebno omladina. Tako je pripadnost Partiji ili strukovnim organizacijama prestala da bude politički čin, postajući prosto državna milost koja se ukazuje određenima. „Značka“ je bila neophodna, spoljašnja, bez unutrašnjeg slaganja. Onaj koga su u to vreme pitali da se pridruži, teško je mogao reći ne. Za smisao tog pristajanja odlučujuće je u kojem kontekstu i iz kojih pobuda je neko postajao član Partije. Svaka godina i svaka situacija imaju svoje olakšavajuće i otežavajuće okolnosti među kojima se pravi razlika u svakom pojedinačnom slučaju.

4. METAFIZIČKA KRIVICA

Moral je uvek određen i ovozemaljskim ciljevima. Moralno mogu biti obavezan da založim svoj život, ako se radi o ostvarenju; ali ne postoji moralni zahtev da se žrtvuje sopstveni život ako se zna da se time ništa neće postići. Postoji moralno načelo zaloga, ali ne i obaveznog izbora sigurne propasti. Moralno je, u oba slučaja, pre zahtevati suprotno: da ne činimo ono što je za zemaljske ciljeve besmisleno, već da se čuvamo za ostvarenje u svetu.

Međutim, u nama postoji svest o krivici koja ima jedno drugačije poreklo. Metafizička krivica je pomanjkanje apsolutne solidarnosti sa čovekom kao čovekom. Ona ostaje jedan nezatomljiv zahtev onde gde prestaje moralno smisljena dužnost. Ta solidarnost narušena je mojim prisustvom na mestu nepravde i zločina. Nije dovoljno to što sam oprežno stavio život na kocku ne bi li ih sprečio, jer ako se zločin dogodio i ako sam ja tome prisustvovao i preživio, dok je neko drugi ubijen, u sebi čujem glas koji mi govori da je to što još uvek živim moja krivica.

Kada su novembra 1938. godine, gorele sinagoge i prvi put bili deportovani Jevreji, dogodili su se zločini pred kojima nesumnjivo stoji, pre svega, moralna i politička krivica. I u jednom i u drugom smislu krivica je na onima koji su imali moć. Generali su stajali po strani. Vojni zapovednik u svakom gradu mogao je da reaguje na te zločine,

jer vojnik je tu da štiti sve ako zločini dostignu takve razmere da policija više ne može da ih spreči ili im se suprotstavi. Nisu ništa učinili. U tom trenutku izneverili su nekada slavne etičke tekovine nemačke armije. To nije bila njihova stvar. Tim stavom otrgnuli su se od duše nemačkog naroda zarad vojne mašinerije koja se ravna po vlastitim zakonima i samo povinuje naređenjima.

Među stanovništvom bilo je mnogo onih koji su se istinski opirali, koji su bili obuzeti dubokim protivljenjem i slutili predstojeću nesreću. No, još veći broj njih nesmetano je produžio sa svojim uobičajenim aktivnostima, društvenim životom i rasonodom kao da se ništa nije dogodilo. To je moralna krivica.

Oni, pak, koji u potpunoj nemoći nesumnjivo nisu ništa od toga mogli da spreče, učinili su korak ka svom preobražaju svesni metafizičke krivice.

5. REZIME

a) Posledice krivice

Da smo mi Nemci, da je svaki Nemac na neki način kriv, u to, ako naše izlaganje nije potpuno neosnovano, ne može biti sumnje:

1. Svaki Nemac, bez izuzetka, snosi političku odgovornost. On mora sudelovati u obeštećenju koje će biti pravno regulisano. On mora podneti teret posledica pobednikovih postupaka, njegovih odluka i volje, njegove nesloge. Nismo u poziciji da tu imamo ikakav uticaj.

Samo uz trajni napor da se razborito predstavljaju činjenice, šanse i opasnosti, možemo doprineti stvaranju pretpostavki za rešenja. Odmerno i sa razlogom, čovek se sme obratiti pobedniku.

2. Ne svaki Nemac, već samo vrlo mala manjina ima da podnese kaznu za zločine i druga manjina da ispašta za nacionalsocijalističke aktivnosti. Pravo na odbranu postoji. Presuđuju sudovi pobednika ili nemački sudovi koje je pobednik ustanovio.

3. Verovatno svaki Nemac – iako na sasvim različite načine – uviđa moralne razloge da sebe preispita. Pri tom, on ne mora priznavati drugu instancu do sopstvenu savest.

4. Verovatno svaki Nemač, sposoban da razume, u metafizičkom iskustvu takve nesreće doživljava preobražaj svoje svesti o bivstvu i svoje samosvesti. Kako se to odvija niko ne može ni propisati ni predvideti. To je stvar samoće svakog pojedinca. Šta iz toga ponikne, udaraće temelj onome što će ubuduće biti nemačka duša.

Razlikovanje vrste krivice može omogućiti čoveku da se otarasi čitavog pitanja krivice ako ga koristi kao sofizme; ovako nekako:

– Utvrđena politička odgovornost – dobro, ali ona ograničava samo moja materijalna sredstva, nimalo ne dotičući moje unutrašnje biće.

– Krivična odgovornost – pogađa samo malobrojne, mene ne – to se mene ne tiče.

– Moralna krivica – čujem da je instanca samo vlastita savesti i da drugi ne smeju da me osuđuju. Moja savest će prema meni postupati blago. Nije to previše strašno – podvući ću crtu, i krenuti ispočetka.

– Tvrdnje o metafizičkoj krivici – izričito je rečeno – nipošto ne mogu iznositi drugi. Nju treba da uočim u nekom preobražaju. To je iščašena ideja nekakvog filozofa. Tako nešto ne postoji. I, ako postoji, ja ne moram s tim da se bakćem.

Raščlanjivanje pojma krivice može se pretvoriti u trik kojim bismo da se oslobodimo krivice. Razlikovanje se stavlja u prvi plan. Ono može da zakloni izvor i ono Jedno.

b) Kolektivna krivica

Posle razlučivanja glavnih činilaca krivice, vratimo se, konačno, pitanju kolektivne krivice.

Razlučivanje, mada svagda ispravno i smisleno, može, kako je pokazano, navesti na zabludu da se posredstvom takvih razlučivanja optužbe mogu otkloniti i teret olakšati. Pri tom se usput gubi ono o šta se, kada je reč o pojmu kolektivne krivice, i pored svega, ne možemo oglušiti. Sirovost kolektivnog načina mišljenja i društvenih predrasuda ne potiče naše osećanje zajedničke pripadnosti.

Naposletku, iskonski kolektiv je zajedništvo svih ljudi pred Bogom. Svako se, tu i tamo, može osloboditi stega države, naroda, grupe

da bi dopro do nevidljive solidarnosti ljudi kao ljudi dobre volje i ljudi u zajedničkoj krivici ljudskosti.

Ipak, istorijski ostajemo vezani za bliže i uže zajedništvo bez koga bismo, izgubivši tlo pod nogama, potonuli.

Politička odgovornost i kolektivna krivica

Najpre ponovimo da se svugde na svetu ljudsko suđenje i ljudska osećanja u velikoj meri rukovode kolektivnim predstavama. Na Nemstvo, ma kakvo ono moglo biti, danas se u svetu gleda kao na nešto s čim čovek radije ne bi hteo da ima posla. Nemački Jevreji u inostranstvu su kao Nemci nepoželjni, jer ih u suštini gledaju kao Nemce, a ne kao Jevreje. Po takvom kolektivnom načinu mišljenja, utvrđena politička odgovornost istovremeno se zasniva i kao kažnjavanje za moralnu krivicu. Kolektivna misao u istoriji nije retka. Varvarizam rata zahvatio je stanovništvo u celini, ono se prepušta pljački, silovanju i trgovini robljem. Pritom, poraženima sleduje i moralna osuda pobjednika. Oni treba ne samo da se pokore, već i da priznaju i da se pokaju. Ko je Nemač, bio hrišćanin ili Jevrejin, u duši je zao.

Nasuprot takvom rasprostranjenom, ali ne i u svetu jedinstvenom mišljenju, pred nas se postavlja zahtev da razdvajanje političke odgovornosti i moralne krivice ne koristimo samo u svoju odbranu, već i da preispitamo moguću istinu sadržanu u kolektivnom načinu mišljenja. Mi se ne odričemo razlučivanja, ali smo ga ograničili rekavši da se ponašanje koje nas je načinilo odgovornim zasniva na ukupnim političkim prilikama koje istovremeno određuju moral pojedinca. Iz tih prilika pojedinac se ne može u potpunosti izdvojiti jer je, svesno ili nesvesno, njegov život sastavni deo tih prilika čiji uticaj on ne može izbeći čak i ako stoji u opoziciji. Ima nečega poput kolektivne moralne krivice u načinu života određenog stanovništva u kojem ja kao pojedinac učestvujem i iz kojeg izrasta politička realnost.

Jer, političke prilike ne mogu se odvojiti od ukupnog načina života ljudi. Nema apsolutnog razdvajanja politike i ljudskog bivstva dogod čovek, stojeći po strani, ne zatre sebe kao pustinjak.

Političke prilike oformile su Švajcarce, Holanđane, dok smo mi u Nemačkoj dugo vremena vaspitavani za pokornost, za dinastička uverenja, za ravnodušnost i neodgovornost spram političke realnosti – i imamo u sebi nešto od toga čak i kada se tome protivimo.

Da čitavo stanovništvo snosi posledice državnih postupaka – *quidquid delirant reges plectuntur Achivi* – predstavlja prosto empirijski fakat. Znati da si odgovoran, prvi je pokazatelj buđenja političke slobode. Ta sloboda je stvarna, a ne tek zahtev koji se spolja nameće neslobodnim ljudima, samo u onoj meri u kojoj ovo saznanje postoji i priznaje se.

Politički neslobodan iznutra, čovek se pokorava, dok se s druge strane ne oseća krivim. Znati da si odgovoran predstavlja početak unutrašnjih potresa koji hoće da ostvare političku slobodu.

Suprotstavljenost slobodnog i neslobodnog uverenja ogleđa se, na primer, u shvatanju državnog vođe. Snose li narodi krivicu za vođe koje podnose, na primer Francuzi za Napoleona? Smatra se da ga je preovlađujuća većina ipak prihvatila i priželjkivala moć i slavu koju je on pribavljao. Napoleon je bio moguć jer su ga Francuzi hteli. Njegova veličina bila je u preciznosti s kojom je pogađao šta to narodne mase očekuju, šta žele da čuju, koju iluziju i kakve materijalne realnosti traže. Nije li Lenc s pravom rekao: „Rodila se država koja odgovara francuskom duhu“? Da, jednom delu, jednoj situaciji – ali ne naprosto duhu jednog naroda! Ko može na taj način odrediti duh nekog naroda? Iz istog duha izrasle su i sasvim drugačije realnosti.

Moglo bi se razmišljati i na sledeći način: kao što čovek odgovara za izbor voljene s kojom, povezan brakom, proživljava svoj život u zajedništvu sudbine, tako je i narod odgovoran za onog čijoj se vlasti pokorno prepušta. Greška povlači krivicu. Njene posledice nužno se moraju podneti. Međutim, upravo bi to bilo naopako. Ono što je u braku moguće i primereno u državi je po pravilu pogubno: bezuslovna privrženost jednoj osobi. Vernost sledbenika je nepolitični odnos ograničen na uske krugove i primitivne odnose. U slobodnoj državi važi kontrola i smenjivost svakog čoveka.

Otuda dvostruka krivica: prvo, uopšte se bezuslovno politički pokoravati jednom vođi i, drugo, tip vođe kojem smo se pokoravali. Sama atmosfera pokornosti predstavlja, u neku ruku, kolektivnu krivicu.

Sopstvena svest o kolektivnoj krivici

Osećamo nekakvu sakrivicu kada su u pitanju postupci članova naše porodice. Ova sakrivicu ne može se objektivizovati. Svaki pokušaj da nas neko načini odgovornim za postupke srodnika mi bismo odbacili. Pa ipak, naginjemo tome da nas zbog iste krvi pogađa svaka nepravda koja se čini nekom iz naše porodice, kao i tome da, shodno okolnostima i načinu na koji je ona počinjena i tome koga je pogodila, pružimo nadoknadu, čak i kada nismo moralno i pravno odgovorni.

Tako Nemci – tj. ljudi koji govore nemački – osećaju da ih dotiče sve ono što izrasta iz nemačkih korena. Ne utvrđena odgovornost državljanina, već osećaj da nas se dotiče sve ono što se dotiče pripadnika nemačkog duhovnog i duševnog života, osećaj da sam s drugima istog jezika, istog porekla, iste sudbine – postaje ovde osnov ne neke opipljive krivice već, pre, analogona sakrivicu.

Svoje učestvovanje ne osećamo samo u onome što se događa danas, kao ljudi koji nose sakrivicu za postupke savremenika, već i u kontekstu predanja. Mi moramo preuzeti krivicu svojih očeva. Da je u duhovnim uslovima nemačkog života postao moguć jedan takav režim – za to svi nosimo sakrivicu. To nipošto ne znači da moramo priznati da je „nemački misaoni svet“, „nemačka misao prošlosti“ na-prosto bila uzrok nacionalsocijalističkih zlodela. No, to znači da u našem nacionalnom predanju postoji nešto, moćno i preteće, što je naša etička propast.

Sebe znamo ne samo kao pojedince, već i kao Nemce. Svako, onakav kakav zapravo jeste, jeste nemački narod. Ko u svom životu nije imao trenutak kada je, u očajničkom otporu spram vlastitog naroda, rekao: ja sam Nemačka! Ili kada je, ushićen skladnošću s njom rekao: i ja sam Nemačka! Nemstvo nema nekakav drugi oblik do tih pojedinaca. Otud je zahtev za preokretom, za preporodom, za odbacivanjem pogubnog zadatka postavljen narodu u obliku zahteva svakom pojedincu.

Pošto se u dubini duše ne možemo otrgnuti osećanju kolektivnog, to što sam Nemač menič, i svakom drugom, nije datost, već zadatak. To je nešto sasvim drugo od apsolutizacije naroda. Ja sam, prvenstveno, čovek, u svojoj posebnosti sam Frižanin, profesor, Nemač, blizak i drugim kolektivima, i sve do one tačke gde se duše prepliću, ja mogu biti tešnje ili manje tesno povezan sa svim sebi bliskim grupama; na trenutke bi mi ta bliskost omogućila da se gotovo osetim Jevrejinom, ili Holanđaninom, ili Englezom. U tome je, pak, datost mog nemstva, to jest suštinskog života u maternjem jeziku, tako postojana da se ja na način koji više nije racionalno shvatljiv, koji je čak racionalno poreciv, osećam saodgovornim za ono što Nemci rade i što su radili.

Osećam se bližim Nemcima koji isto osećaju, i daljim onima čije duše kao da poriču ovu sponu. Bliskost pre svega postavlja izazovan zajednički zadatak da se ne bude prosto Nemač kakav se samo jednom biva, već biti nemački onako kako se još nije bilo, ali bi trebalo da se bude, i kako se čuje u pozivu naših velikih predaka, a ne u istoriji nacionalnih idola.

Osećajući kolektivnu krivicu, osećamo i čitav zadatak ponovnog obnavljanja ljudskog bivstva sa izvora – zadatak koji imaju svi ljudi na zemlji, ali koji je posebno dat, opipljiv, odlučujući koliko i samo bivstvo narodu koji usled sopstvene krivice stoji pred ništavilom.

Ovde se čini da sam kao filozof sada potpuno ispustio pojam. U stvari, jezik ovde izdaje i mi dajemo samo negativno određenje podsećajući da se sva ova razlikovanja – koja držimo ispravnim i kojih se ni u kom slučaju ne odričemo – ne smeju pretvoriti u odmorišta. Služeći se njima, ne smemo ispustiti stvari iz ruku i osloboditi se pritiska pod kojim nastavljamo svojim životom putem i pod kojim ono neprocenjivo – večno biće naše duše – treba da dostigne zrelost.

II MOGUĆNOST OPRAVDANJA

I mi sami, i oni koji su prema nama dobronamerni, imamo spremne argumente kojima bismo olakšali svoju krivicu. Međutim, postoji ona tačka gledišta koja predočavajući blaži sud istovremeno izoštava i karakteriše vrstu krivice o kojoj je reč.

1. TERORIZAM

Nemačka pod nacističkim režimom bila je zatvor. To što smo dospeli u zatvor naša je politička krivica. No, onda kada su se vrata zatvora zatvorila, iz njega se iznutra više nije moglo provaliti. Svaku postojeću ili novostječenu krivicu i odgovornost zatvorenika treba razmatrati u sklopu pitanja šta je tada, uopšte, bilo moguće učiniti.

Načiniti zatvorenike kolektivno odgovornim za nedela zatvorskih nadzornika predstavlja očitu nepravdu.

Smatra se da je trebalo da milioni radnika i milioni vojnika pruže otpor. Kako to nisu učinili, kako su za rat radili i u njemu se borili – krivi su.

Možemo odvratiti da je petnaest miliona stranih radnika zajedno s nemačkim radnicima isto tako radilo za rat. Nije dokazano da je s njihove strane bilo više sabotaze. Do neke veće aktivnosti stranih radnika došlo je, po svojoj prilici, tek poslednjih nedelja kada je slom uveliko počeo.

Nemoguće je preduzeti veće akcije bez organizovanog vođstva. Zahtevati od stanovništva da ustane protiv države, pa bila ona i država terora, značilo bi tražiti nemoguće. Takav revolt mogao se javiti samo u vidu raštrkanih, nepovezanih događaja koji bi šire bili osuđeni na anonimnost a naknadno na zaborav – tek nemo potonuće u smrt. Postoje samo malobrojni izuzeci za koje se pročulo zahvaljujući posebnim okolnostima, ali i za njih samo usmeno i u uskim krugovima (kao što je slučaj sa heroizmom nemačkih studentkinja sestara Šol ili profesora Hubera u Minhenu).

Stoga začuđuje kako se mogu izneti neke optužbe. Franc Verfel, u članku napisanom ubrzo nakon sloma Hitlerove Nemačke, navodeći

da je „samo jedan Nimeler pružio otpor“ – dok u tom istom članku pominje stotine hiljada ubijenih u koncentracionim logorima – zašto? Zato što su, makar samo rečju, pružili otpor. Ti anonimni mučenici svojim su jalovim iščezavanjem samo još jasnije predočili nemogućnost takvog otpora. Sve do 1939. godine, koncentracioni logori bili su striktno unutrašnja nemačka stvar, a i kasnije su velikim delom bili popunjavani Nemcima. Politička hapšenja svakog meseca 1944. godine premašivala su brojku od četiri hiljade. Činjenica da je koncentracionih logora bilo sve do kraja, svedoči o postojanju opozicije u zemlji.

Katkad razaznajemo farisejski ton u optužbama onih koji su pobešli pred opasnošću i, uostalom – nasuprot stradanjima, smrti u koncentracionim logorima i strahu koji je vladao u Nemačkoj – živeli u inostranstvu oslobođeni prisile terora, premda podnoseći muku emigracije, a koji sada svoju emigraciju kao takvu smatraju zaslugom. Dajemo sebi za pravo da se protiv tog tona smireno, bez gneva, branimo.

Svakako ima pravičnih glasova ljudi koji su prozreli aparat terora i njegove posledice. Recimo, u časopisu „Politika“ marta 1945. Duajt Mekdonald piše: „Vrhunac terora i terorom naturene krivice dostignut je ultimatumom ‘ubij ili budi ubijen’.“ Mnogi vojni zapovednici određeni da streljaju i ubijaju odbili su, kako on kaže, da učestvuju u zverstvima, i zbog toga bili streljani.

Hana Arent takođe je pisala o zaprepašujućem fenomenu učestvovanja nemačkog naroda u zločinima nemačkih vlasti, o pretvaranju podjarmljenih u saučesnike. Uz određene ograde, može se reći da su očevi porodica i vredni građani koji su se savesno bavili svim zanimanjima isto tako savesno ubijali, i po naređenju činili druga zlodela u koncentracionim logorima.³

³ Hana Arent je sa istinskom trezvenošću ovo dirljivo predstavila u članku „Organizovana krivica“ (*Wandlung*, godina prva, sveska 4. april 1946 – prvobitno objavljen na engleskom u *Jewish Frontier* januara 1945).

2. KRIVICA I ISTORIJSKI KONTEKST

Moramo praviti razliku između uzroka i krivice. Obrazloženje zašto se nešto dogodilo, i tvrdnja kako drugačije nije moglo biti smesta se uzimaju kao opravdanje. Uzrok je slep i neumitan, dok krivica pretpostavlja slobodu i uvid.

Smatramo se da na isti način postupamo i sa političkim zbivanjima. Istorijska kauzalnost kao da sa naroda skida odgovornost. Otuda olakšanje kada nam se nezaobilaznost učini uverljivom kao delatan uzrok nesreće.

Mnogi ljudi skloni su da preuzimaju i naglašavaju odgovornost kada je reč o njihovim sadašnjim postupcima, čiju bi svojevolsnost rado rasteretili ograničenja, uslova i zahteva – dok su, s druge strane, pri osujećenju skloni da tu odgovornost odbace zarad navodne neumitnosti. O odgovornosti se samo govori – šta bi ta odgovornost trebalo da bude – ne ulazi se u domen iskustva.

U skladu s tim, svih ovih godina moglo se čuti da u slučaju da Nemačka dobije rat, to bi značilo da ga je dobila Partija, dok će, ako ga izgubi, poraz pripasti nemačkom narodu, i on će biti taj koji snosi krivicu.

Međutim, u istorijskom uzročno-posledičnom toku zbivanja razliku između uzroka i odgovornosti uopšte nije moguće napraviti onde gde ljudski postupci i sami predstavljaju faktor tih zbivanja. U meri u kojoj odluke imaju udela u događajima, svaki uzrok istovremeno je i krivica ili zasluga.

I ono što nije stvar volje i odluke i dalje ostaje zadatak. Kako će se prirodne pojave ispoljiti, zavisi i od toga kako ih čovek poima, kako s njima postupa, i šta od njih napravi. Istorijsko saznanje ni u kom slučaju ne može poimati tok istorije kao naprosto neumitan. To saznanje, kao što nikada ne može da predviđa (kao što to, na primer, može astronomija), ne može ni, pri naknadnom promatranju, prepoznati neumitnost ukupnih zbivanja i pojedinačnih postupaka. U oba slučaja ono sagledava raspon mogućnosti, samo što ih, kada je u pitanju prošlost, vidi bogatije i konkretnije.

Istorijsko-sociološki uvid i istorijska slika, predočena u opštim crtama, i sami predstavljaju faktore zbivanja, i utoliko jesu stvar odgovornosti.

Među datim okolnostima koje kao takve stoje s onu stranu slobode – i stoga s onu stranu krivice i odgovornosti – prvenstveno se ukazuje na geografske uslovljenosti i svetskoistorijsku situaciju.

a) Geografske uslovljenosti

Nemačka ima otvorene granice sa svih strana. Ako hoće da se održi kao država, ona u svakom trenutku mora biti vojno snažna. Vremena kada je bila slaba učinili su je plenom država sa zapada, istoka i severa, kao i juga (Turci). Zbog svog geografskog položaja, ona nikad nije upoznala mir neugroženog opstanka poput Engleske ili, još u većoj meri, Amerike. Engleska je, zarad vanrednog unutrašnjopolitičkog razvoja, mogla sebi priuštiti decenije spoljnopolitičke nemoći i vojne slabosti, i nije zbog toga bila porobljena. Poslednju invaziju doživela je 1066. godine. Zemlja poput Nemačke, koja nije zaštićena prirodnim granicama, bila je prinuđena da razvija vojnu državu ne bi li uopšte opstala kao narodnost. Tako je dugo vremena bila Austrija, potom Pruska.

Specifičnost svake države i njeno vojno obeležje utisnuli su se na preostali deo Nemačke kao nešto što se unekoliko ipak oseća i kao strano. Uvek se prikrivalo da je centralna Nemačka, u suštini, vazda bila pod vlašću koja je, premda takođe nemačka, preostalom delu bila tuđinska, ili da je, usled nemoći i rascepanosti, bila prepuštena na milost i nemilost tuđinima.

Zato nije bilo trajno uvaženo centra već samo privremenih sedišta koje je zbog te nestalnosti samo deo Nemačke osećao i prepoznavao kao svoje.

Tako, zapravo, nije postojalo ono duhovno središte koje bi bilo sastajalište svih Nemaca. Čak ni naša klasična književnost i filozofija još uvek nisu bile baština čitavog nemačkog naroda, već samo jednog uskog, obrazovanog društvenog sloja, prelazeći sve nemačke državne granice i dosežući donde dokle se govorio nemački. Pa ni tu ne postoji nikakva jednodušnost u priznanju veličine.

Moglo bi se reći da je geografski položaj uslovio i militarizam sa njegovim posledicama – duhom pokornosti, servilnošću, pomanjkanjem slobodarske svesti i demokratskog duha – kao što je od svake državne tvorevine učinio nužno prolaznu pojavu. Država može opstati neko vreme samo ako postoje povoljne okolnosti i izvanredno razboriti, nadmoćni državnici. Jedan jedini neodgovorni vođa mogao je državu i Nemačku zauvek politički poništiti.

Ma kako da je ispravan osnovni pravac ovih promišljanja, za nas je od suštinske važnosti da u tome ne vidimo apsolutnu nužnost. Koji će oblik taj militarizam poprimiti i da li će mudre vođe istupiti ili neće, nipošto nije uslovljeno geografskim položajem.

U sličnom geografskom položaju, politička energija, solidarnost i razboritost Rimljana dale su sasvim drukčije rezultate, naime ujedinjenje Italijana, konačno i svetsko carstvo, premda uz poništenje slobode na kraju. Proučavanje republikanskog Rima izuzetno je značajno jer pokazuje kako su vojni razvoj i imperijalizam doveli demokratski narod do gubitka slobode.

Ako geografske uslovljenosti ipak ostavljaju slobodan prostor, onda se pribegava tome da ono što je presudno, van okvira krivice i odgovornosti, jeste prirodom dati mentalitet određenog naroda. To je puko sredstvo lažnog vrednovanja – pa bilo ono precenjivanje ili potcenjivanje.

Možda postoji nešto u prirodom datim temeljima našeg vitalnog postojanja što nalazi svoje ostvarenje na vrhuncima naše duhovnosti. No, mi moramo priznati da o tome gotovo ništa ne znamo. Intuiciju neposrednog utiska – očitu koliko i varljivu, u trenutku obavezujuću koliko i trajno nedopustivu – nijedno rasno učenje nije podiglo na neki viši nivo realnog saznanja.

Mentalitet naroda se, zapravo, uvek ilustruje proizvoljnim izdvajanjem određenih istorijskih pojava. A one su, opet, uvek rezultat zbivanja i stanja koje je obeleženo ovim zbivanjima. Uvek je reč o grupi pojava koje su izdvojene među ostalima kao jedan od tipova. Prema prilici, može se desiti da izađu na videlo sasvim drukčije, inače pri-tajene mogućnosti koje su sadržane u mentalitetu. Prirodom dani

mentalitet i bogomdana obdarenost verovatno postoje; naprosto, mi o tome ne znamo mnogo.

Ne smemo na ovaj način skinuti odgovornost sa sebe; na nama je da spoznamo ljudsku slobodu za sve mogućnosti.

b) Svetskoistorijske prilike

Kako Nemačka stoji u svetu, šta se u njoj događa, kako je drugi tretiraju – za Nemačku je utoliko bitnije jer je ona svojim geografskim položajem izložena uticajima sa strane više nego druge evropske države. Stoga Rankeove reči o primatu spoljne politike u odnosu na unutrašnju odista važe za Nemačku, premda ne i načelno istorijski.

Neću predstavljati političke odnose u poslednja pola veka, mada oni, bez svake sumnje, nisu nebitni za ono što je u Nemačkoj postalo moguće. Kratko ću se osvrnuti samo na jednu unutrašnju, duhovnu pojavu u svetu. U tom smislu bi se možda moglo reći sledeće: u Nemačkoj je provalilo ono što je kao duhovna i verska kriza zahvatilo čitav zapadni svet.

Ta činjenica doduše ne umanjuje krivicu što se to desilo upravo u Nemačkoj a ne negde drugde, ali oslobađa od apsolutne izolacije. Ona je poučna za druge i tiče se svih.

Nije jednostavno definisati ove kritičke svetsko-istorijske prilike: opadanje delotvornosti hrišćanske i biblijske vere uopšte; gubitak vere, zbog čega se poseže za surogatom; istorijske promene prouzrokovane tehnologijom i novim načinima proizvodnje koje, po prirodi stvari, nezadrživo vode socijalističkim porecima gde mase stanovništva – svako – treba da dođu do svojih ljudskih prava. Stanje je, manje-više, svuda takvo da čovek kaže: nešto se mora promeniti. U takvim prilikama najteže pogođeni, ljudi najsvesniji svog nezadovoljstva, naginju nesmotrenim, prenatrženim, varljivim, prevarantskim rešenjima.

U jednom procesu koji je zahvatio čitav svet, Nemačka je izabrala osamljenu stazu podvale kojom će otplesati ka svojoj propasti.

3. KRIVICA DRUGIH

Ko još uvek nije samorasvetljavanjem spoznao svoju krivicu biće sklon da tuži svoje tužioce.

Sklonost da uzvratimo udarac kod nas Nemaca, u ovom trenutku, neretko je znak da još nismo shvatili sami sebe. A u katastrofi je svakom od nas najpreča upravo jasna spoznaja o sebi. *Zasnivanje novog života na izvoru* našeg bića može se postići jedino *neumornim samorasvetljavanjem*.

To, doduše, ne znači da ne smemo da vidimo kakvo je pravo stanje stvari kada se osvrnemo na druge države kojima Nemačka, na kraju krajeva, duguje zahvalnost za oslobađanje od hitlerovskog jarma i na čijim odlukama počiva naša sutrašnjica.

Možemo i moramo sebi razjasniti šta je u držanju drugih otežalo našu situaciju, kako na unutrašnjem tako i na spoljnjem planu. Njihovi prošli i budući postupci deo su sveta u kome mi, u potpunosti zaviseći od njega, treba da pronađemo svoj put. Iluzije moramo izbegavati. Ne smemo zapasti ni u slepo odbacivanje, niti pak u slepo očekivanje.

Kad govorimo o krivici drugih, te reči nas lako mogu zavesti. Ako je određeno držanje drugih omogućilo neke događaje, to je politička krivica. U raspravi o tome ni u jednom trenutku ne sme se smetnuti s uma da je ta krivica u jednoj drugoj ravni u odnosu na Hitlerove zločine.

Dve stvari nam se ovde čine ključnim: političko postupanje Saveznica 1918. godine, i njihovo stajanje po strani dok se gradila hitlerovska Nemačka:

1. Engleska, Francuska i Amerika su 1918. godine bile pobednice. U njihovim rukama, a ne u rukama poraženog neprijatelja, počivao je dalji tok svetske istorije. Pobednik preuzima odgovornost koja je samo njegova, ili sebi uskraćuje taj zadatak. Ako se desi ovo drugo, njegova istorijska krivica je očigledna.

Pobednik se ne može prosto povući u svoju užu sferu, i na miru posmatrati šta se u svetu mimo njega događa. On ima moć da spreči

dogadaje čije se kobne posledice slute. Nekorišćenje te moći predstavlja političku krivicu onoga ko tu moć ima. Ograniči li se na optužbe na papiru, on je taj zadatak prenebregao. Danas ovo nečinjenje predstavlja prekor upućen Saveznicima, koji nipošto nás ne oslobađa krivice.

Dalje obrazlaganje moglo bi ukazati na Versajski mirovni ugovor i njegove posledice, zatim i na prepuštanje Nemačke stanju koje je izrodilo nacionalsocijalizam. Dalje, može se zameriti tolerisanje prvog akta nasilja, ulaska japanske vojske u Mandžuri, koji je, uspevši, dao primer; najzad i tolerisanje Musolinijevog akta nasilja – pohoda na Etiopiju 1935. Žaloso je da je politika Engleske bila takva da Musolinija dovede u pat poziciju ženevskim Društvom naroda, a da, potom, ove odluke ostavi na papiru, nevoljna i nemoćna da Musolinija zbilja uništi – a i bez jasne rešenosti da napravi radikalan zaokret i da u savezu s njim, lagano menjajući njegov režim iznutra, stane na put Hitleru kako bi obezbedila mir. Jer, Musolini je 1934. još uvek bio spreman da se zajedno sa zapadnim silama postavi protiv Nemačke – te godine on drži vatreni i preteći, kasnije zaboravljeni govor protiv Hitlera u trenutku kada se Nemačka spremala da umaršira u Austriju. Ovakva polovična politička rešenja potom su urodila savezom Hitlera i Musolinija.

Za uzvrat se može reći da niko nije znao kakve će biti dalekosežne posledice drukčije odluke. A, najpre valja istaći da su Englezi vodili politiku u kojoj je i moral imao udela (što je nacionalsocijalistička misao čak ukalkulisana kao slabost Engleske). Englezi zato nisu mogli nesputano doneti svaku politički efektanu odluku. Oni su želeli mir i nastojali da još iskoriste svaku šansu da se on održi pre nego što pribegnu krajnostima. Bili su spremni na rat tek kada je bezizlaznost postala očigledna.

2. Osim građanske, postoji i evropska i opšteljudska solidarnost.

S pravom ili ne, tek mi smo upravo u tu evropsku solidarnost poлагali nadu kada su se vrata nemačkog zatvora zatvorila.

Tada još nismo slutili sav užas i posledice zločina. No, videli smo radikalan gubitak slobode i znali smo da je samovolja vlasti time dobila poligon. Videli smo nepravdu i videli smo izgnane kada je to, u

poređenju s onim što su donele naredne godine, još bilo bezazleno. Znali smo za koncentracione logore ne znajući za zverstva koja su se tamo odigravala.

Dakako da svi mi u Nemačkoj zajednički snosimo odgovornost za to što je takva politička situacija uopšte nastala, za to što smo izgubili svoju slobodu i bili primorani da živimo pod despotskom vlašću beslovesnih neljudi. U isti mah, u svoju odbranu možemo reći da smo bili žrtve kombinacije potajnog bezakonja i otvorenog nasilja. Onako kako državni poredak omogućuje žrtvi zločina da štiti svoja prava, nadali smo se da evropski poredak ne može dopustiti ove zločine države.

Ne mogu zaboraviti razgovor koji sam, maja 1933, vodio u svom stanu sa prijateljem⁴ koji je emigrirao i sada živi u Americi, u kojem smo čežnjivo odmeravali mogućnosti ulaska zapadnih trupa u najskorije vreme. Tom prilikom, on je rekao da će, ako se čeka još godinu dana, Hitler pobediti, i da će Nemačka, a možda i Evropa, biti izgubljene.

U takvom raspoloženju, uzdrmani u korenu, i stoga u mnogo čemu vidoviti, a opet slepi za štošta drugo, sa sve većim užasom proživljavali smo naredne događaje:

U rano leto 1933. godine Vatikan je, u pregovorima koje je vodio Papan, sklopio konkordat s Hitlerom. To je bila prva velika potvrda njegovog režima i izuzetan dobitak za Hitlera lično. Činilo se gotovo nemogućim, ali se ipak desilo. Obuzela nas je groza.

Sve države priznale su Hitlerov režim; čuli su se glasovi divljenja.

Godine 1936, u Berlinu je održana Olimpijada na koju se sjatio čitav svet. Ogorčeni, sa žaljenjem smo uvideli da nas je svaki stranac koji se tu pojavio ostavio na cedilu – ni oni, kao ni toliki Nemci, nisu videli šta se zapravo zbiva.

Godine 1936, Hitler je zauzeo Rajnsku oblast; Francuska je to progutala.

Godine 1938, „*Times*“ je preneo Čerčilovo otvoreno pismo Hitleru, u kojem je stajalo: „Da Engleska doživi nacionalnu nesreću uporedivu

⁴ Reč je o filozofu Erihu Franku (umro 1948); razgovor je vođen u trenutku kada je on, iz čežnje za Evropom, stigao u Amsterdam.

s nesrećom koju je Nemačka doživela 1918, molio bih Boga da nam pošalje čoveka vaše volje i snage uma“ (i sâm pamtim ove reči, ali navodim prema Repkeu).

Godine 1935, Engleska je, posredstvom Ribentropa, s Hitlerom zaključila ugovor o flotama. Za nas je to značilo da Engleska diže ruke od nemačkog naroda radi održavanja mira s Hitlerom. Mi ih se ne tičemo – oni još uvek nisu preuzeli svoju evropsku odgovornost. Ne samo da stoje po strani dok zlo buja, već s njim sklapaju ugovore. Puštaju Nemce da tonu sve dublje u militarističku državu terora. I pored sve kritičnosti u štampi, ne preduzimaju ništa. Mi u Nemačkoj smo bespomoćni, dok bi oni mogli – još uvek možda bez prevelikih žrtava – da nam povrate slobodu. Posledice tog nečinjenja osetiće i sami, i sve će biti plaćeno mnogo većim žrtvama.

Godine 1939, Rusija zaključuje pakt sa Hitlerom. Ovo je Hitleru konačno omogućilo da započne rat – a kad se to desilo, sve neutralne zemlje zajedno sa Amerikom stajale su po strani. Svet se nije ujedinio da jedim združenim naporom odseče ruku đavola.

U knjizi objavljenoj u Švajcarskoj, Repke karakteriše celokupne prilike u Nemačkoj od 1933. do 1939. godine na sledeći način:

„Današnja svetska katastrofa gigantska je cena koji svet mora da plati jer se oglasio o brojne znake upozorenja koji su od 1933. do 1939. sve oštrijim tonovima najavljivali pakao čija je vrata trebalo da odškrine satanska snaga nacionalsocijalizma, najpre u samoj Nemačkoj, a potom i u celom svetu. Užasi ovog rata odgovaraju upravo onome što je svet dopustio da se desi u Nemačkoj dok je, štaviše, zadržao normalne odnose sa nacionalsocijalizmom i organizovao zajedničke međunarodne manifestacije i kongrese.“

„Danas bi svakom trebalo da bude jasno da su Nemci bili prve žrtve varvarske invazije koja ih je nagrizzla odozdo, da su njih prve nadvladali teror i masovna hipnoza, i da je sve što su okupirane zemlje kasnije podnosile prvo bilo počinjeno nad samim Nemcima, uključujući i najgoru moguću sudbinu; da ih prisile i dovedu do toga da postanu oruđa daljeg tlačenja i porobljavanja.“

Imaju pravo kada nam prebacuju da smo – pod terorom – pasivno stajali po strani dok su činjeni zločini i dok se režim utvrđivao na vlasti. No, mi imamo da predočimo da su drugi – iako sami nisu živeli pod terorom – isto tako pasivno dozvolili, ako ne nehotice i potpomagali, da se događa ono za šta su smatrali da je pošto se odvija u drugoj državi, tuđa stvar.

Treba li da priznamo da smo isključivi krivci?

Da, ukoliko je reč o tome ko je započeo rat:

– ko je prvi oformio terorističku organizaciju svih raspoloživih snaga sa jednim jedinim ciljem: da vodi rat;

– ko je kao narod i u svojoj državi izneverio sebe i digao ruke od sopstvenog bića;

– i, još: ko je počinio neprevaziđene strahote. Kako je rekao Duajt Mekdonald, brojne ratne strahote počinile su sve strane, ali su strahote koje je nemačka strana počinila jedinstvene. Paranoična mržnja lišena bilo kakvog političkog smisla – zverska stradanja u kojima su racionalno korišćena sva sredstva moderne tehnologije koja prevazilaze svaku srednjovekovnu spravu za mučenje. – Pa ipak, reč je o određenim Nemcima, o maloj grupi (pri čemu se podvlači neodređena granica u odnosu na one koji su bili kadri da sarađuju po naređenju). Nemački antisemitizam ni u jednom trenutku nije predstavljao narodnu akciju. Pri nemačkim pogromima izostala je saradnja stanovništva, nije bilo surovosti i spontanih zverstava nad Jevrejima. Ako nije bilo slabašnih izraza negodovanja, masa je, ustuknuvši, ćutala.

Treba li da priznamo da smo mi jedini krivci?

Ne, ukoliko se mi kolektivno, kao narod, kao biološka vrsta bez ikakvih ograda proglašavamo zlikovačkim. Suprotstavljajući se takvom mišljenju, možemo ukazati na činjenice.

Ova razmatranja ne predstavljaju opasnost po naš unutrašnji stav jedino ako uvek imamo na umu ono što ćemo ovom prilikom još jedanput ponoviti:

1. Svaka krivica koju možemo svaliti na druge i koju oni mogu svaliti na sebe nije krivica za zločine koje je počinila Hitlerova Nemačka. Krivica drugih su popuštanje i polovičnost, političko skretanje s pravog puta.

To što su naši neprijatelji kasnije u toku rata zatvoreničke kampove takođe pretvarali u koncentracione logore i pribegavali ratovanju kakvom je Nemačka prva pribegla, ovde je sekundarno. Ovde nije reč o događajima nakon obustave oružanih sukoba niti o onome što je Nemačka propatila posle kapitulacije, i što još uvek trpi.

2. Naša rasprava o krivici služi tome da prodremo do smisla naše sopstvene krivice, i onda kada govorimo o krivici drugih.

3. Ono da „drugi nisu ništa bolji od nas“ svakako stoji, ali je u ovom času takvo razmišljanje neprimereno. U proteklih dvanaest godina drugi su, sve u svemu, ipak bili bolji od nas. Opšta istina ne sme se koristiti da nivelíše partikularnu, današnju istinu pojedinačne krivice.

4. SVEOPŠTA KRIVICA?

Kada se o neusaglašenosti političkog držanja Saveznika kaže da je reč o neumitnostima politike uopšte, odgovorićemo da je to svekolika ljudska krivica.

Značaj uočavanja ponašanja drugih za nas nije u tome da olakša našu krivicu, već svoje opravdanje ima u činjenici da je svima nama kao ljudima poverena briga za čovečanstvo, a ono danas ne samo da je doseglo svest o sebi kao celini, već kao rezultat epohe tehnologije i nauke vaspostavlja svoj poredak ili pak propušta da to učini.

Naša ljudskost nam daje pravo da delimo brigu o čovečanstvu u celini. Koliko bi bilo lakše da pobednici nisu ljudi kao mi, već nesebični vladari sveta. Tada bismo imali mudre i dalekovide predvodnike uspešne obnove koja uključuje i istinsko obeštećenje. Tada bi nam njihovi postupci i uzor životno predočavali demokratiju, čineći da je svakog dana osećamo kao ubedljivu stvarnost. Tada bi oni međusobno bili jedinstveni, iznosili stvar u trezvenom, otvorenom razgovoru bez zadnjih misli, a sva pokrenuta pitanja brzo bi dobila smisljeno razrešenje. Tada, nikakva obmana ne bi bila moguća, nikakav privid, prećutkivanje niti razlika između zvaničnog i privatnog govora. Tada bi našem narodu pripalo izvanredno vaspitanje, u čitavom stanovništvu najživlje bi se razvila naša misaonost i usvojile bi se najbolje tekovine.

Tada bi se s nama postupalo strogo, ali pravično i velikodušno, štaviše srdačno, dogod kod tih nesrećnih zavedenih na stranputici postoji i najmanja predusretljivost.

No, i drugi su ljudi kao mi. I u njihovim rukama nalazi se budućnost čovečanstva. Čitavo naše postojanje i sve mogućnosti našeg bića vezani su za njihove postupke i posledice tih postupaka. Zato nas se tiče da ispipamo šta je to što oni žele, šta je to što misle i kako postupaju.

Mučeni tom brigom, pitamo se nisu li drugi narodi srećniji možda i zahvaljujući povoljnijoj političkoj sudbini? Nisu li oni možda pravili iste greške, a da su kobne posledice, koje su nâs sunovratile u ponor, izostale?

Svako upozorenje koje dolazi od nevoljnika odbili bi da prime. Verovatno ne bi imali razumevanja za brigu Nemaca o daljem toku istorije koji je na njima, ne na Nemačima, i smatrali bi je čistom drskošću. Međutim, ne možemo pobeći od pomisli koja nam kao kakva noćna mora ne da mira: da u Americi zavlada diktatura nalik hitlerovskoj, to bi za do gledno vreme bio kraj svake nade. U Nemačkoj je oslobođenje moglo da dođe samo spolja. Posle ustoličenja diktature, oslobađanje iznutra više nije bilo moguće. Da anglosaksonskim svetom iznutra ovlada diktatura kao što je ovladala nama, ovog „spolja“ i oslobodjenja više ne bi bilo. Sloboda koju je zapadni čovek izvojevao, i koja je bila stvar stotina, pa i hiljada godina borbe, bila bi prošlost. Ponovo bi bio tu primitivizam despotizma, ovaj put potpomognut svim tehničkim sredstvima. Čovek svakako ne može biti večno neslobodan, ali to bi bila uteha na veoma duge staze na ravni Platonovog načela da će se „sve što je moguće u toku beskonačnog vremena, u ovom ili onom trenutku tu ili tamo, ispoljiti ili ponoviti kao zbilja“. Sa užasom prepoznajemo osećanje moralne superiornosti: ko se oseća apsolutno sigurnim od opasnosti, već je na putu da joj podlegne. Sudbina Nemačke mogla bi svima da posluži kao nauk. Kada bi se samo to iskustvo razumelo! Mi nismo nikakva rasa nižeg reda. Ljudske osobine su svagda slične. Svuda postoji ona nasilnička, zločinačka manjina, okretna i spremna da iskoristi priliku da se dočepa vlasti i da je brutalno iskoristi.

I te kako nas može zabrinuti samouverenost pobednika. Jer, na njima sada počiva odsudna odgovornost za dalji tok stvari. Njihova je stvar da spreče ili prizovu novo zlo. Kakva god bila njihova krivica, od ovog trenutka zlo ćemo podjednako osećati mi kao i oni. Sada kada je reč o čitavom čovečanstvu, njihova odgovornost za ono što rade još je veća. Ako se lanac zla ne prekine, pobednik će dospeti u isti položaj u kojem smo mi bili, a s njim ovog puta i čitavo čovečanstvo. Kratkovidost u razmišljanju, naročito u javnom mnjenju koje poput nezadrživog talasa sve preklapa, predstavlja neizmernu opasnost. Bog na zemlji ne spada u Božija oruđa. Na zlo odgovarati zlom, posebno kada je reč o zatvoreniciima, ne samo zatvorskim nadzornicima, stvara zlo i porađa novu nesreću.

Prateći sopstvenu krivicu do njenog izvora, suočavamo se sa ljudskom suštinom koja je svoje nemačko obličje poprimila u vidu jedinstvenog, strašnog postajanja krivim, a koja kao mogućnost postoji u čoveku kao takvom.

Kada je o nemačkoj krivici reč, zacemento se može reći da je to i sveopšta krivica – svekoliko pritajeno zlo delimično je krivo za provalu zla na ovom mestu, u Nemačkoj.

Kada bismo mi Nemci hteli da ublažimo svoju krivicu pozivanjem na opšteltjudsku krivicu, to, zapravo, ne bi predstavljalo ništa drugo do lažno opravdanje. Dublji uvid, a ne olakšanje jeste ono što ta razmišljanja mogu da nam donesu.

Pitanje prvobitnog greha ne sme se premetnuti u izmicanje pred nemačkom krivicom. Svest o prvobitnom grehu još uvek ne predstavlja uvid u nemačku krivicu. No, ni religijska spoznaja prvobitnog greha ne sme postati maska lažne spoznaje o kolektivnoj nemačkoj krivici, pri čemu bi u nečasnoj maglovitosti druga smenila prvu.

Ne težimo tome da okrivljujemo druge. Međutim, sa odstojanjem i zabrinutošću onih koji su poklekli, i koji dolaze sebi i prisećaju se, mislimo: samo da drugi ne pođu tim putem!

Danas otpočinje jedan nov istorijski period. Od sad odgovornost za ono što se događa počiva na pobedničkim silama.

III NAŠE PROČIŠĆENJE

Samoprosvetljenje naroda u istorijsku osvešćenost i lično samoprosvetljenje pojedinca naizgled su dve različite stvari. Zapravo se prvo odigrava samo posredstvom drugog. Ono što pojedinci ostvare u međusobnoj komunikaciji može, ako je istinito, postati proširena svest velikog broja i, potom, važiti za samosvest jednog naroda.

I ovde se moramo okrenuti protiv kolektivnog načina mišljenja. Svaki istinski preobražaj odigrava se u pojedincu, u bezbrojnim pojedincima – samostalno ili podstaknuto razmenom.

Mi Nemci se svi, makar i na raznorodne, štaviše suprotstavljene načine, opominjemo svoje krivice i nevinosti. Svi mi to činimo, i nacionalsocijalisti i protivnici nacionalsocijalizma. Kada kažem „mi“, mislim na ljude uz koje – u jeziku, poreklu, situaciji, sudbini – spoznajem svoju neposrednu solidarnost. Ne želim nikoga da optužim kad kažem „mi“. Ako se drugi Nemci ne osećaju krivim, to je njihova stvar, osim u slučaju kažnjavanja za zločine onih koji su ih počinili i političke odgovornosti svih za postupke Hitlerove države. Oni koji se ne osećaju krivim predmet su napada tek ako sami napadnu. Ako, zadržavajući nacionalsocijalistički način mišljenja, hoće da nam ospore nemstvo i ako su, umesto da još jednom temeljno promisle i saslušaju razloge, spremniji da uz pomoć opštih predrasuda osporavaju druge, oni u tom slučaju raskidaju solidarnost, ne želeći da sebe preispitaju i razviju u govoru sa drugim.

Zdravorazumski, razborit uvid lišen sentimentalnosti nije redak u narodu. Primeri takvih jednostavnih iskaza slede:

– Osamdesetogodišnji naučnik: „U proteklih dvanaest godina nikada nisam poklekao, pa ipak nikada nisam bio zadovoljan sobom; jednako sam lupao glavu bi li se moglo sa čisto pasivnog otpora protiv nacista preći na dela. Hitlerova organizacija bila je isuviše satanska.“

– Mladi antinacista: „I nama protivnicima nacionalsocijalizma je – nakon što smo se dugi niz godina, makar i škrgućući zubima, savijali pred 'strahovladom' – takođe potrebno pročišćenje. Time stojimo na

odstojanju spram farisejstva onih koji misle da ih već samo odsustvo partijske značke čini prvoklasnim ljudima.“

Činovnik u procesu denacifikacije: „Ako sam dozvolio sebi da pod pritiscima pristupim Partiji, da mi relativno dobro ide, da se prilagodim nacističkoj državi i utoliko uživam prednosti – makar to činio u unutrašnjem revoltu – i ako sada ubiram plodove toga, pristojnost mi ne dozvoljava da se žalim.“

1. UZMICANJE PRED PROČIŠĆENJEM

a) Uzajamno okrivljavanje

Mi Nemci se međusobno veoma razlikujemo po vrsti i stepenu učestvovanja u nacionalsocijalizmu ili otporu protiv njega. Svako po-naosob mora promisliti vlastito unutarne i spoljno vladanje, i tragati za samosvojnim preporodom u ovoj krizi nemstva.

I vremenska tačka u kojoj je ovo unutrašnje preobražavanje otpočelo veoma se razlikuje od pojedinca do pojedinca – da li je to bilo 1933, ili 1934. godine, nakon ubistva od 30. juna, ili počev od 1938, nakon paljenja sinagoga, tek u ratu, pod pretnjom poraza ili tek kada je došao slom.

Mi Nemci se ne možemo u svim ovim stvarima podvesti pod jedan imenitelj. Krećući sa bitno različitih polaznih tačaka, moramo biti otvoreni jedni za druge. Državna pripadnost je, možda, jedini zajednički imenitelj. Svi zajedno snosimo odgovornost što smo, ne umrevši, dozvolili da se desi 1933. godina. To spaja i spoljašnju i unutrašnju emigraciju.

Velike različitosti omogućavaju da svi svima prebacuju. To će potrajati dogod pojedinac istinski ima u vidu samo sopstveni položaj i njemu slične, prosuđujući položaj drugih samo kroz prizmu vlastitog. Začuđuje koliko smo stvarno uzrurani samo kada nas nešto pogađa, i koliko sve vidimo iz sopstvenog specifičnog ugla. Uistinu bismo mogli klonuti duhom kada strpljenje za međusobni razgovor preti da nas izda, i kada nailazimo na nabusito i osorno odbijanje.

Ovih proteklih godina bilo je Nemaca koji su od ostalih Nemaca zahtevali mučeništvo. Nismo smeli ćutke da otpremo ono što se događalo. Čak i ako ne očekujemo da poduhvat uspe, ta činjenica bi ipak predstavljala moralno uporište za čitavo stanovništvo, vidljivi simbol prigušene snage. Tako nešto mogao sam sve od 1933. da čujem od svojih prijatelja, muškaraca i žena.

Ovakvi zahtevi parali su srce jer je u njima bilo duboke istine, koja je, međutim, uvredljivo izvitoperena načinom na koji se iznosi. Ono što čovek sa samim sobom može da iskusi pred transcendencijom sroza se na nivo moralizovanja, čak i senzacionalizma. Tišina i strahopoštovanje su narušeni.

Loš primer uzmicanja pred pročišćenjem uzajamnim okrivljavanjem danas pružaju i mnoge rasprave između emigranata i onih koji su ostali, grupa koje se mogu nazvati spoljašnjom i unutrašnjom emigracijom. Svaka nosi svoj bol. Emigrant nosi bol života u svetu stranog jezika, čežnje za domovinom. Simbol toga bola je priča nemačkog Jevrejina iz Njujorka u čijoj je sobi stajala Hitlerova slika – zašto? Samo da bi ga svakodnevno podsećala na užase koji ga očekuju kod kuće ne bi li tako prevladao svoju čežnju za domovinom. Oni koji su ostali iskusili su napuštenost, izgnanstvo u sopstvenoj zemlji, pretnje, usamljenost u nevolji, izbegavanja svih sem nekoliko prijatelja koje opteretiti znači osetiti novi bol. – Uzajamno optuživanje navodi nas da se zapitamo: da li nam duševno stanje i ton onih koji na taj način optužuju, čine dobro, da li nas raduje da se ti ljudi tako osećaju, da li su oni uzor, ima li u njima nečeg poput zanosa, slobode, ljubavi što nam može dati hrabrosti? Ako nema, onda to što oni govore nije istinito.

b) Samonipodaštavanje i prkos

Osetljivi smo na prebacivanja i spremni da drugima prebacujemo. Čovek ne dozvoljava da mu se suviše priđe, ali se žesti pri moralnom ocenjivanju drugih. I onaj koji je kriv, neće sebi dozvoliti da to i kaže. A i kada sebi prizna, neće dozvoliti bilo kome drugom da to kaže. Svet je sve do malih svakodnevnih pojedinosti prepun pripisivanja vinovništva za nesreću.

Onaj ko je osetljiv na prebacivanja lako može početi da naginje priznanju krivice. Takvo priznanje krivice – lažno, još uvek nagonско i zahtevno – ima jednu uočljivu crtu: pošto se, kao i svoja suprotnost, kod istog čoveka hrani iz istog htenja moći, oseća se da priznanjem krivice pokajnik sebi hoće da prida vrednost, da prednjači u odnosu na druge. Njegovo priznanje krivice hoće da iznudi to priznanje od drugih. Eto agresivne crte takvih priznanja.

Filozofski, stoga, prvi zahtev pri svakom bavljenju pitanjem krivice jeste bavljenje samim sobom, takvo u kome iščezava razdražljivost koliko i sklonost agresivnom priznavanju krivice.

Ovaj fenomen, koji sam ovde psihološki oslikao, danas je isprepletan sa svom ozbiljnošću nemačkog pitanja. Ono što za nas predstavlja opasnost jesu samonipodaštavalačko jadikovanje pri priznavanju krivice i prkosni ponos koji se povlači u sebe.

Mnogi dozvoljavaju da budu zavedeni trenutnim egzistencijalnim interesima. Priznanje krivice im izgleda korisno. Silno negovanje svega zbog moralne izopačenosti Nemačke odgovara njenoj dragovoljnoj spremnosti da prizna krivicu. U susret moći izlazi se laskanjem. Njoj se rado govori ono što ona želi da čuje. Na to se nadovezuje fatalna sklonost da se priznavajući krivicu učinimo boljim od drugih. U samoo-goljavanju krije se napad na one koji to ne čine. Sramotnost tog jeftinog samooptuživanja, nečasnost tog tobože unosnog laskanja je očita.

Prkosni ponos je drugačiji. Pri moralnom napadu on se smesta povlači u pravovremenu zadržtost. Samosvest se želi postići u tobožnjoj unutrašnjoj samostalnosti. Ona se, međutim, ne može steći ako ono presudno ostane nerazgovetno.

Presudno leži u pojavnosti večitog, koja je danas opet tu u novom vidu: ko u situaciji potpunog poraza život pretpostavlja smrti, može živeti samo u istinoljubivosti, jedinom dostojanstvu koje mu je preostalo, ako o svom životu donese odluku sa svešću o smislu koji se u njemu krije.

Hteti živeti u nemoći znači doneti odluku koja predstavlja akt životno utemeljujuće ozbiljnosti. Iz te odluke sledi preobražaj koji modifikuje sve vrednosti. Tu – ako se ona sprovede i preuzmu posledice,

prigrle bol i rad – možda leži najviša mogućnost ljudske duše. Ništa nije poklonjeno. Ništa ne dolazi samo po sebi. Samo ako se ta odluka jasno prihvati kao polazište, mogu se izbeći izvrtanja samonipodaštavanja i ponosnog prkosa. Pročišćenje vodi ka jasnosti odluka i njihovih posledica.

Sada, kada je zajedno s porazom tu i krivica, ne smemo prihvatiti samo nemoć, već i krivicu. Preobražavanje koje bi čovek voleo da izbegne mora ponići iz obe.

Ponosni prkos iznalazi mnoštvo gledišta, grandioznosti, osećajne uzvišenosti ne bi li sebi priskrbio obmanu koja mu omogućava da se drži čvrsto. Na primer: čovek menja smisao nužnosti prihvatanja onoga što se dogodilo. Neobuzdano naginjanje „da se izjasnimo za svoju istoriju“ dopušta zlu da se pritajeno perpetuira, da se u njemu nađe dobro, da stoji u duši kao ponosna tvrđava isturena protiv pobednika. Takvo izvrtanje omogućava rečenice poput sledećih: „Moramo znati da još uvek u sebi nosimo izvornu snagu volje, koju je stvorila prošlost, moramo se za nju izjasniti i usvojiti je kao deo svoje egzistencije... Mi smo bili oba i ostaćemo oba... i sami smo uvek samo čitava naša istorija čiju snagu u sebi nosimo.“ – Mlada generacija Nemačke morala bi da iznudi „pijetet“ kako bi opet postala ono što je prethodna bila.

Prkos pod maskom pijeteta ovde je pobrkan s istorijskim tlom u koji smo s ljubavlju ukorenjeni, sa celokupnom realnošću zajedničke prošlosti, iz koje samu prirodu mnogo čega ne samo da ne volimo, već odbacujemo kao strano našem biću.

U prepoznavanju zla kao zla moguće su i ovakve rečenice „Moramo postati tako hrabri, i tako veliki, i tako blagi da uzmognemo da kažemo: da, i te strahote bile su naša stvarnost, i to će i ostati, ali mi, ipak, imamo snage da ih u sebi preobrazimo za stvaralačko pregalaštvo. Mi poznajemo mogućnosti užasa u nama samima koje su u jednom trenutku zadobile žalosni oblik zastranjivanja. Mi volimo i poštujemo čitavu svoju istorijsku prošlost sa pijetetom i ljubavlju koja je veća od svake pojedinačne istorijske krivice. Mi u sebi nosimo ovaj vulkan, sa smelošću spoznaje da nas on može razneti, ali i sa uverenjem da će se, tek kada budemo kadri da ga savladamo, pred nama

otvoriti poslednji prostor slobode: da u opasnoj snazi takve mogućnosti dopustimo da postane stvarno ono što će biti jedno od dostignuća našeg duha.“

To je primamljiv apel – potekao iz loše filozofije iracionalizma – da se bez donošenja stvarne odluke zastupa egzistencijalno nivelisanje. „Savladavanje“ ni izbliza nije dovoljno. U pitanju je „izbor“. Ako se on ne napravi, opet biva moguć prkos zla koji neizostavno vodi u *pecca fortiter*. Pogrešno je pretpostaviti da je u odnosu na zlo moguća samo prividna zajednica.

Druga vrsta ponosnog prkosa može opet čitav nacionalsocijalizam „istorijskofilozofski“ perpetuirati u estetskoj predstavi koja, zamašnjajući njegovu istinsku prirodu, od trezveno sagledane nesreće i očiglednog zla pravi lažnu veličinu:

„U proleće 1932, jedan nemački filozof predskazao je da će se u roku od deset godina svetom politički vladati samo iz dva centra: Moskve i Vašingtona; da će između njih Nemačka kao političko-geografski pojam postati bespredmetna, i da će egzistirati još samo kao duhovna sila.

Nemačka istorija, kojoj je poraz iz 1918. zapravo raskrčio put ka velikoj konsolidaciji, čak velikonemačkom dovršenju, oslanjala se na protivljenje ovoj proročanskoj i, uistinu, nastupajućoj tendenciji simplifikacije sveta na dva pola. Naspram te svetske tendencije, nemačka istorija zgušnjava se u usamljeni gigantski napor samovolje da se, uprkos tome, još ostvari vlastiti nacionalni cilj.

Ako je ovo predskazanje nemačkog filozofa, koje je za osvit američko-ruskog svetskog vođstva postavilo rok od svega deset godina, bilo ispravno, onda pre nagljeni tempo, žurba i nasilnost nemačkog kontrapoduhvata predstavlja razumljiv ishod: to je bio tempo jedne iznutra smislene i fascinantne, premda istorijski zakasnele pobune. Proteklih meseci videli smo kako se ovaj tempo na kraju premetnuo u izolovano čisto besnilo. – Filozof olako izriče sud: nemačka istorija je na kraju, sada započinje era Vašington-Moskva. Jedna tako velika i tako žudno građena istorija poput nemačke ne kaže prosto da i amin ovakvom akademskom zaključku. Ona se rasplamsava u duboko pobuđenu odbranu i napad, i u divljoj stihiji vere i mržnje stropoštava se ka svom kraju.“

Tako je, u leto 1945, čovek koji privatno uživa moje visoko uvažavanje pisao u pometnji sumornih osećanja.

Sve to u suštini nije pročišćenje već dublje zaplitanje u zamku. Takve misli – bilo samonipodaštavanje ili prkos – neretko za trenutak pružaju nešto poput osećaja oslobađanja. Čovek misli da je stao na čvrsto tlo, a zapravo se tek zaputio pravo u bezizlaznost. Vrtlog osećanja se produbljuje, i u isti mah utvrđuje spram istinskih mogućnosti preobražaja.

Svim vrstama prkosa svojstveno je agresivno ćutanje. Čovek se povlači onde gde razlozi postaju nepobitni. Čovek temelji svoju samosvest na ćutnji kao jedinoj preostaloj snazi nemoćnih. Čovek istura ćutnju ne bi li povredio moćne. Čovek skriva ćutnju da bi snevao o obnavljanju: politički – prigrabljivanjem poluga moći, ma kako one bile smešne u rukama onih koji nemaju pristupa džinovskim svetskim industrijama za proizvodnju sredstava razaranja; duhovno – samoopravljanjem koje ne priznaje krivicu: sudbina je odlučila protiv mene, to je bila jedna materijalna premoć bez dubljeg smisla, poraz je bio častan; ja u sebi pohranjujem veru i junaštvo. Takvim stavom, međutim, samo se širi unutrašnji otrov u iluzornom razmišljanju i naslađujućem samoopijanju: „odlučno ne uz stisak pesnice i bat koraka“, „na ovaj dan, mi stojimo...“.

c) Uzmicanje u, po sebi, ispravnim, ali za pitanje krivice – nebitnim pojedinostima

Osvrćući se na sopstvenu nevolju, mnogi razmišljaju na sledeći način: pomozite, umesto što govorite o okajanju. Nesmerljiva patnja predstavlja opravdanje. Čujemo ovako nešto:

„Zar je zaboravljen užas bombardovanja? Zar na njega, nakon gubitka miliona nevinih života, zdravlja i čitave teško sticane imovine, treba dodavati, zar ono ne bi trebalo da predstavlja poravnanje za ono što se u nemačkoj zemlji skrivilo? Zar jad prognanih koji vapi do neba ne bi trebalo da razoruža?“

„Ja sam iz Južnog Tirola, došla sam u Nemačku mlada kao rosa pre trideset godina. Delila sam nemački jad od prvog do poslednjeg dana,

primala udarac za udarcem, podnosila žrtvu za žrtvom, čašu žuči do kraja iskapila – i sada se osećam optuženom za nešto što nikad nisam počinila.“

„Jad koji je zadesio čitav narod tako je grdan i zahvata tako nezamislivu masu stanovništva da ne bi trebalo još sipati otrov na ranu. Nevini deo naroda već je, možda, propatio više nego što to pravično ispaštanje iziskuje.“

Nesreća je uistinu apokaliptična. Svi se jadaju, i s pravom: oni koji su izbegli koncentracione logore ili proterivanje, i oni koji nose sećanja na jeziva stradanja. Oni koji su svoje najmilije izgubili na najužasniji način. Milioni evakuisanih i izbeglih, koji u lutanju žive gotovo bez ikakve nade. Mnoge partijske prišipetlje koje su sada izopštene i dopale nevolje. Amerikanci i drugi Saveznici, koji su dali godine svog života i imali milione mrtvih. Evropski narodi, koji su pod teretom nemačkih nacionalsocijalista bili mučki ubijani. Nemački emigranti, koji su u stranoj sredini morali da žive u teškim okolnostima. Svi, svi.

U pobrojavanju onih koji zapomažu, postavio sam jedne pored drugih najrazličitije grupe u nameri da se ta neusaglasivost odmah uoči. Jad kao takav, kao razaranje postojanja, može biti posvuda, ali ga bitno razlikuje kontekst u kojem stoji. Nije pravično sve na isti način proglasiti nevinim.

Opšte uzev, i dalje stoji da mi, Nemci, ma koliko među narodima najviše trpeli, takođe snosimo najveću odgovornost za razvoj događaja do 1945.

Stoga za nas, za svakog ponaosob, važi: nećemo da se tako olako osećamo nevinim, da sažaljevamo sebe kao žrtve zle kobi, da očekujemo pohvale za svoj jad, već nemilosrdno rasvetljajući postavljamo sebi pitanje: šta su bila moja lažna osećanja, šta sam pogrešno mislio, u čemu sam pogrešno postupio? – hoćemo da što je dublje moguće potražimo krivicu u sebi samima, ne u spoljnim stvarima i kod drugih, niti da se, uzmičući, pozivamo na svoj jad. To sledi iz odlučivanja za preokret.

d) Uzmicanje u opšte

Varljivo je olakšanje da sam sebi kao pojedinac postanem nebitan jer mi se čini da me nadvladala celokupnost zbivanja u kojem nema mog sadelovanja, pa zato ne snosim nikakvu ličnu krivicu. Živim samo kao bespomoćni stradalnik ili bespomoćni član. Više ne živim iz sebe. Nekoliko primera toga:

1. Celokupna moralna interpretacija istorije omogućava da se pravičnost očekuje u sklopu celine: „svaka krivica sveti se na zemlji“.

Ja znam da je meni data takva krivica totaliteta u kojoj moja sopstvena dela jedva da igraju neku ulogu. Kao na gubitnika, na mene se stropoštava čitava metafizička bezizlaznost. Kao dobitniku, pored uspeha, data mi je još i čista savest boljeg Ja. Tendencija da čovek sâm sebe kao pojedinca ne uzima ozbiljno, sakati etički podsticaj. Ponos onog priznanja krivice koje je samo od sebe diglo ruke, u jednom slučaju, isto kao i ponos moralne pobeđe, u drugom, pretvara se u uzmicanje pred vlastitim ljudskim zadatkom, koji leži na svakom pojedincu.

Protiv ovog totalizujućeg moralnog shvatanja istorije govori iskustvo. Tok stvari uopšte nije jednoznačan. Sunce sija i nad pravednikom i nad nepravednikom. Izgleda da raspodela sreće i etičnost postupanja nisu ni u kakvoj vezi.

No, reći obrnuto – nema pravičnosti – bilo bi samo suprotan, podjednako pogrešan totalizujući sud.

U mnogim situacijama kada smo suočeni s prilikama i postupcima države, uistinu preovladava neizbrisiv osećaj da to neće na dobro izaći, da će se za to ispaštati. Međutim, dogod se ovaj osećaj uzda u pravičnost, on potiče od zablude. To nije izvesnost. Ono dobro i ono istinito ne dolaze po sebi. U većini slučajeva obeštećenje izostaje. Stradanje i osveta pogađaju krivce kao nevine. Najčistija volja, beskompromisna istinoljubivost, najveća hrabrost, ako to situacija ne dopušta, mogu da ostanu bez uspeha. Mnoštvu pasivnih zbog tuđeg truda dopadne povoljna situacija bez zasluge.

Misao o krivici totaliteta i uvlačenje bivstva u odnos krivice i ispaštanja – uprkos metafizičkoj istini koja se tu može kriti – vodi na

stranputicu uzmicanja pojedinca pred onim što je jedino i samo njegova vlastita stvar.

2. Generalizujuće shvatanje da, konačno, sve na svetu ima kraj, da se ništa ne preduzima što na kraju neće propasti, da svaka stvar u sebi nosi klicu propasti – dopušta da se svaki neuspeh sa svakim drugim neuspehom i svaka niskost sa plemenitošću podvede pod istu ravan kobi, i oduzima im njihovu težinu.

3. Vlastitoj nesreći, koja se tumači kao posledica krivice svih, pridaje se metafizička težina iznošenjem nove posebnosti: u katastrofi veka Nemačka je dežurna žrtva. Ona pati za sve. Na nju se obrušava krivica svih i ispašta za sve.

To je lažna patetika koja nanovo odvrća od trezvenog zadatka da se uradi ono što zaista jeste u našoj moći, tj. da se napreduje u razumevanju i unutrašnjem preobražaju. To je isklizavanje u „estetsko“ koje svojom neobaveznošću odvrća od ostvarenja na osnovu jezgra samoubistva pojedinačnog. To je sredstvo da čovek sebi na nov način pribavi lažno kolektivno osećanje vlastite vrednosti.

4. Mi se, naizgled, oslobađamo krivice kada pred nesamerljivom patnjom, koja je snašla nas Nemce, uzvikujemo: to je okajano.

Ovde treba razlučiti: kazna je okajana, politička odgovornost je mirovnim ugovorom ograničena i time, na izvestan način, okončana. U odnosu na obe ove tačke, ta misao je smisljena i tačna. No, moralna i metafizička krivica, koje u zajednici samo pojedinac poima kao vlastite, u suštini nisu okajane. One ne prestaju. Ko ih nosi, stupa u proces koji traje čitav ljudski vek.

Za nas Nemce postoje dve mogućnosti: preuzeti krivicu koju ostatak sveta ne podrazumeva, a koja, međutim, progovara iz naše savesti i postaje temeljna crta naše nemačke samosvesti – i tada naša duša ide putem preobraženja; ili se utopiti u osrednjost i ravnodušnost pukog života; tada se u našem središtu više ne budi izvorni podsticaj, tada nam se više ne obznanjuje šta je vlastito biće, tada više ne čujemo transcendentni smisao našeg vrhunskog pesništva i umetnosti, i muzike, i filozofije.

Bez puta pročišćenja koje vodi iz dubine svesti o krivici Nemcima neće biti dato da ostvare istinu.

2. PUT PROČIŠĆENJA

Pročišćenje na delu znači, pre svega, obeštećenje. Politički to znači da se uz unutrašnje odobravanje ostvari učinak, i da se u pravnoj formi, čak i u vlastitoj oskudici, narodima koje je Hitlerova Nemačka napala nadoknadi deo razaranja.

Pretpostavke takvog učinka su – osim pravne forme koja donosi pravednu raspodelu tereta – život, radna sposobnost i radne mogućnosti. Neizbežno je da politička volja za obeštećenjem slabi ako politički postupci pobednika razaraju ove pretpostavke. Tada mir ne bi imao smisao obeštećenja, već daljeg rata koji bi nastavio uništavanje.

Obeštećenje je i nešto više od toga. Ko prigrlji krivicu čiji deo snosi, pomoći će svakom kojem su samovolja režima i bezakonje naneli nepravdu.

Postoje dve pobude koje se ne smeju pobrkati: prva, da se pomogne u nuždi bez obzira na uzrok, jednostavno jer je pored nas i traži pomoć – druga, da se prizna posebno pravo onima koje je Hitlerov režim deportovao, opljačkao, od kojih je otimao, koje je mučio ili naterao u emigraciju.

Obe su u potpunosti ispravne, ali u motivaciji leži razlika. Gde se krivica ne oseća, odmah se svaka nužda nivelise na istu ravan. Diferencijacija onih koji su pogođeni nevoljom jeste neophodna, pri čemu ću ja nadoknaditi ono za šta snosim deo krivice.

Pročišćenje obeštećenjem je neizbežno. No, pročišćenje je i mnogo više od toga. Obeštećenje stvarno želimo i ono ispunjava svoj etički smisao tek onda kada usledi iz našeg preobraženja kroz pročišćenje.

Razlučivanje krivice je, u isti mah, razlučivanje novog života i njegovih mogućnosti. Iz njega niču ozbiljnost i odluka.

Kada se to dogodi, život više nije prosto tu za bezazleno vedro uživanje. Sreću postojanja, tamo gde opstaje, u međufazama, u trenucima predaha, možemo ugrabiti, ali to ne ispunjava postojanje, već se prima na zaleđu sete kao čarolija. U bitnome, život je pružen da bi se proživio na zadatku.

Posledica je uzdržanost. U unutrašnjem delanju pred transcendencijom spoznajemo svoju ljudsku konačnost i nedovršenost.

Tada bismo bez htenja moći mogli da se u ljubavlju prožetaj borbi bavimo istinom, i da se u njoj jedan s drugim povežemo.

Tada bismo mogli neagresivno da čutimo – iz jednostavnosti čutnje uslediće jasnost saopštivosti.

Tada su istina i pregnuće još jedino važni. Ne pribegavajući lukavstvu, bili bismo spremni da otrpimo ono što nam je dosuđeno. Šta god se događalo, to ostaje, dogod živimo, ljudski poduhvat koji je u svetu nedovršiv.

Pročišćenje je put čoveka ka čoveku. Pročišćenje posredstvom razvijanja misli o krivici u tome je samo jedan momenat. Ono se ne odvija prvenstveno spoljnim delima, niti magijom; ono je pre jedno unutrašnje dešavanje koje se nikada ne okončava nego je trajno samopostojanje. Pročišćenje je stvar naše slobode. Uvek iznova, svako stoji pred raskršćem: ka pročišćenju ili ka zamagljivanju.

Pročišćenje nije za sve isto. Svako ima svoj put. Njega niko drugi ne može raskršćiti i pokazati. Svakolika misao mogla bi samo da skrene pažnju, možda da pobudi.

Sada, kada se na kraju pitamo u čemu se sastoji pročišćenje, dalje konkretne naznake ne mogu dokučiti van onog što je rečeno. Kada se nešto ne može realizovati kao cilj racionalne volje već se javlja kao preobražaj unutarnjim delanjem, tu se samo mogu ponoviti neodređene metafore: progledavanje i postojanje prozirnim u uzletu ljubavi za čoveka.

Što se tiče krivice, jedan put je promišljanje već iznetih misli. One se ne smeju samo apstraktno razumom poimati, već i zorno sprovesti; one moraju biti predočene, usvojene ili odbačene u vlastitom biću. To i ono što iz toga sledi jeste pročišćenje. Ono na kraju nije ništa novo, što pridolazi.

Pročišćenje je i preduslov naše političke slobode. Tek iz svesti o krivici zameće se svest o solidarnosti i saodgovornosti, bez kojih sloboda nije moguća.

Politička sloboda počinje time da u većini naroda pojedinac sebe oseća saodgovornim za politiku svoje zajednice – da nije samo onaj koji traži i prebacuje, da štaviše od sebe zahteva da vidi realnosti da ne dela na osnovu verovanja o zemaljskom raju koji se ne ostvaruje samo zbog zle volje i gluposti drugih, kome u politici nema mesta, da on štaviše zna: politika u konkretnom svetu traži prohodan put, vođena idealom ljudskosti kao slobode.

Ukratko: bez pročišćenja duše nema političke slobode.

Koliko smo daleko došli sa unutrašnjim pročišćenjem na osnovu svesti o krivici iskušavamo svojim reagovanjem na moralne napade.

Bez svesti o krivici naša reakcija na svaki napad ostaje protivnapad. Ako pak prigrlimo unutrašnji potres, spoljašnji napad nas se dotiče još samo površinski. On može zadati bol i povrediti, ali ne prodire u unutarnjost duše.

Tamo gde je svest o krivici usvojena, lažna i nepravedna okrivljavanja podnosimo s mirom. Tada naš ponos i prkos kopne.

Onome ko oseća istinsku krivicu, tako da je njegova samosvest u preobražaju, prebacivanja drugih ljudi deluju kao dečja igra koja u svojoj bezazlenosti ne može povrediti. Tamo gde je istinska svest o krivici nezatomiv žalac, samosvest se natura u novom obliku. Slušajući takva prebacivanja, čovek pre sa zebnjom oseća kako su nesmotreni oni koji nam prebacuju i koliko ih krivica ne dotiče.

Bez rasvetljavanja i preobražaja naše duše osetljivost u nezaštićenoj nemoći samo će se povećati. Otrov psihološkog prevođenja u nešto drugo, upropastiće nas iznutra. Moramo biti spremni da dozvolimo prebacivanja, i da ih, nakon što smo ih saslušali, ispitamo. Napade moramo pre tražiti nego ih se kloniti, jer oni su svojevrсна kontrola našeg vlastitog razmišljanja. Naše unutrašnje držanje će se potvrditi.

Pročišćenje nas oslobađa. Tok stvari ne leži jednom čoveku u šaci, čak i ako on može ići nepredvidljivo daleko u upravljanju našim postojanjem. Zato što neizvesnost i mogućnost nove i veće nesreće ostaje, i zato što iz preobražaja kroz svest o krivici nikako ne sledi nagrada nove sreće postojanja, mi možemo samo pročišćenjem postati slobodni da bismo bili spremni za ono što dolazi.

Čista duša može istinski živeti u upinjanju da, suočena s potpunom propašću, u svetu neumorno bude delatna za ono moguće.

Osvrćući se na svetske događaje, dobro ćemo učiniti ako pomislimo na Jeremiju. Kada je nakon razaranja Jerusalima, nakon gubitka države i zemlje, nakon svog prisilnog odlaska sa poslednjih nekoliko Jevreja koji su bežali u Egipat, morao da doživi još i to da se oni žrtvuju bogovima misirskim, u nadi da će im pomoći više od Jahve, njegov sledbenik Varuh počne očajavati. I Jeremija odgovaraše: „Ovako veli Gospod: evo, što sam sagradio, ja razgrađujem, i što sam posadio, iskorenjavam po svoj toj zemlji. A ti li ćeš tražiti sebi velike stvari? Ne traži!“ Šta to znači? Da Bog jeste, dovoljno je. Kad sve iščezne, Bog jeste – i to je jedina čvrsta tačka.

No, ono što je pred smrću nadasve istina, postaje loša smernica kada se čovek prerano stropošta u umor, nestrpljenje, očaj. Jer, svako stajanje na ivici istinito je samo ako ga podupire nepokolebljiva promišljenost da se u svakom trenutku prigrli ono još moguće, dogod život traje. Sledeju nam skrušenost i umerenost.

POGOVOR „PITANJU KRIVICE“ NAPISAN 1962.

Ovaj rukopis koncipiran je 1945, služio je za predavanja u januaru i februaru 1946. godine, i potom je objavljen. Pri čitanju, treba se prisjetiti vremena u kojem je napisan. Mi Nemci smo svakodnevno stajali pod pljuskom optužbi. Američkim vojnicima bilo je zabranjeno da s nama govore, osim službeno. Tek u to vreme zločini nacionalsocijalističke Nemačke postajali su očigledni celom narodu. Ni ja nisam bio upoznat s isplaniranošću i razmerama zločina. Istovremeno, beda svakidašnjice postala je strašna: kod onih koji su ostali, kod ratnih zarobljenika koji su sada odasvud pristizali, kod proteranih. Vladali su bespomoćnost i ćutnja, skriveni bes, a jedno vreme i čista tromost. Mnogo ljudi pokušavalo je da kod pobjednika pridobije privilegije. Opštem jadu pridruživala se bezobzirnost. Solidarnost u okviru porodice i među prijateljima bila je gotovo jedino utočište.

Ovaj spis trebalo je da bude doprinos samopromišljanju da se pronađe put ka dostojanstvu u preuzimanju one krivice koju svaki čovek na sopstveni način uvidi. On upozorava i na sakrivicu pobjedničkih sila, ne zbog sopstvenog rasterećenja, već zbog pravednosti, kao i da bi se tiho usprotivio osećanju sopstvene ispravnosti koje u politici ima fatalne posledice po sve. Činjenica da je on mogao da bude objavljen pod okupacionom vlašću svedoči o tome koliku je slobodu duha režim dozvolio od samog početka. Jedan ugledni Amerikanac mi je tada rekao da je ovaj spis zapravo upućen Saveznicima, isto koliko i Nemcima. Potrudio sam se da u njemu stvorim jasnu atmosferu, u kojoj bismo mi Nemci mogli ponovo da povratimo svoju samosvest. Knjiga je težila i da potpomogne stvaranju mogućnosti za uspostavljanje novih veza između pobeđenih i pobjednika, kao i ljudi sa ljudima.

Bez obzira na tada još nizak stepen informisanosti, svakome, ko je to hteo, moglo je biti jasno kakve su bile osnovne karakteristike nacionalsocijalističkog režima, sa njegovim istančanim metodama, strašnom lažljivošću i zločinačkim pobudama. Trebalo je da otpočne proces novog rođenja Nemaca. Smatram da su izlaganja iznesena u ovom

spisu i danas važeća – uz jedan bitan izuzetak: u odlučujućem pogledu pogrešno sam shvatio Nirnberške procese koji su tada otpočeli.

Anglosaksonska ideja bila je divna. Tada nam se činilo da se najavljuje nešto što bi moglo da izmeni ljudski svet: naime, stvaranje svet-skog prava i takvih svetskih prilika u kojima bi, zahvaljujući naporima najvećih svetskih sila, pouzdano bili kažnjavani jasno definisani zločini. Nijedan političar, nijedan pripadnik vojske ili funkcioner više se ne bi mogao pozivati na državno uređenje ili naredbe. Iza svih postupaka države stoji delanje nekih ličnosti, pripadnika vlade ili saradnika različitog ranga. Ranije je odgovornost bila prebačena na državu kao neko sveto ili natčovečno biće. Sada, svaki pojedinac snosi odgovornost za ono što radi. Postoje državni zločini koji su istovremeno i zločini određenih, pojedinih ljudi. Obaveza i čast, kada su naredbe u pitanju, svakako postoje, ali ne sme biti pokoravanja naredbama ako onaj ko se pokorava zna da čini zločin. Zakletva u državnoj sferi ima bezuslovni karakter samo kao zakletva na ustav ili kao zakletva na solidarnost u okviru zajednice koja je otvoreno definisala i obrazložila svoje ciljeve i uverenja, a ne kao zakletva na vernost ličnostima na političkoj ili vojnoj funkciji. Nema granica ličnoj odgovornosti. Tačno je da može doći do oružanih sukoba, ali u životu je stvar uvek jednostavna kada je reč o zločinima. Oni počinju tamo gde ja vidim mogućnost i začetak faktičkih zločina, a ipak sudelujem. Gde se više „Nemačko – probudi se, jevrejštino – crkni“, „Pašće glave“, gde Hitler šalje telegram solidarnosti ubicama u Potempi savest mora da progovori iako učešćem još uvek nije i izvršen zločin. Ideja je bila da će onome koji kasnije naredi ili sprovede zločin suditi svetska zajednica država. Tim pretnjama bio bi obezbeđen mir. Čovečanstvo bi bilo povezano u svima razumljivom etosu. Više se ne bi ponovilo ono što smo mi pretrpeli: da ljudi koje je sopstvena država lišila dostojanstva, kojima su bila uskraćena ljudska prava, koji su bili izopšteni ili ubijani, ne pronađu zaštitu naddržavne zajednice. Više se ne bi ponovilo da slobodne države obleću oko Hitlera izneveravajući Nemce, da masovno dolaze na Olimpijske igre u Berlin, da se na svojim naučnim kongresima i kulturnim manifestacijama rukuju sa ljudima kojima je

učestvovanje dozvolila nacionalsocijalistička država, isključujući nepoželjne. Nikada se ne bi ponovilo ono što se desilo u Nemačkoj: da slobodne zapadne zemlje pre svega mirnim sredstvima solidarno ne spreče zločine koji su se dešavali 1933, i nasilno rasli počev od 1934, da ih tolerišu komotnim „nemešanjem u unutrašnje poslove“. Narod koji je po kulturi, tradiciji, zapadnjačkom shvatanju života srodan drugim narodima koji je – ma koliko sopstvenom krivicom – dopao nevolje i, bespomoćan, bio izložen totalitarizmu, ne sme da bude ostavljen na cedilu i prepušten sopstvenim terorističkim vlastodržcima, kao što ne bi smeo biti ni u slučaju prirodne katastrofe.

Tada je trebalo da počne nova era. Konstituisan je Sud u čiji smo dalji razvoj polagali nade. Većita čovekova čežnja počela je da nazire put ka ispunjenju. To je bilo odista naivno. Učestvovao sam u tome, i pored svoje životne zrelosti i dugog razmišljanja o politici. Postao sam svestan svoje tadašnje nejasne spoznaje i revidirao svoju ocenu u tom pogledu.

U Sudu je bila zastupljena boljševička Rusija, koja je kao država imala oblik totalitarne vladavine, nimalo drukčiji od nacionalsocijalističke države. Bio je, dakle, prisutan sudija koji pravo na kojem se Sud zasnivao faktički uopšte nije priznavao. Sud nije istraživao zločine koji su bili poznati kao geografski locirano delo već samo postupke optuženih lica. Ovim samoograničavanjem optužbi, koje je isključivalo postupak „protiv nepoznatog“, izbegavale su se teškoće. Postupak se ograničavao na ratne zarobljenike. Postupci zapadnih sila kojim su u toku rata počinjena vojnom potrebom neopravdana razaranja nisu bili predmet istrage.

Ja sam o tome razmišljao i 1945, ali to nisam uneo u raspravu. Uprkos zaprepaščenju zbog, na primer, apsurdnog razaranja Drezdena i Vircburga, mislio sam; možda postupci obe strane ne mogu biti mereni istim merilom. Stanovništvo koje sve svoje snage stavlja u službu zločinačke države ne može da računa na pošteđu. Kada su milioni ljudi, pripadnika porobljenih naroda, bili deportovani da rade u Nemačkoj kao robovi, kada su svakog dana kretali vozovi da odvedu Jevreje u smrt, kada je rat na Zapadu počeo uništavanjem centra Roterdama i – prilikom uništavanja Koventrija – rečima Vođe: „Zbrisaću njihove

gradove“, kada je svet bio ugrožen tom zločinačkom vladavinom koja se dokopala dobrog dela Evrope – tada se, u suočenju sa apsolutnom nezadrživošću donjih instanci, možda nije moglo postupiti s umereñošću. Ne princip vladavine slobodnih država, ali posebne instance koje verovatno nisu imale odobrenje sopstvene vlade, mogle su planski, neopravdano vojnom potrebom, da pristupe razaranju da bi teroru nemačke vlasti suprotstavili teror nad nemačkim stanovništvom. Bilo bi veličanstveno, i omogućilo bi se da se Proces pretvori u sasvim drugačiji, svetski istorijski događaj da su i ovi zločini izvedeni pred lice tog foruma. Trebalo je odmah tada to da napišem.

Predvođen anglosaksonskim pravnim mišljenjem, Proces je u početku uverljivo vođen. Postupak sa optuženima u prvom suđenju bio je besprekoran (ne govorim o narednim Nirnberškim procesima). Tražila se istina i pravедnost. Pravno, zločini su bili definisani. Suđeno je samo tim zločinima, a ne moralno nedopustivim postupcima. Zbog toga je doneta i oslobađajuća presuda za Šahta, Papena, Fričea, iako je Sud izrekao moralnu osudu njihovih postupaka. Karakteristično je da je ruski sudija dao odvojeni glas protiv oslobađajuće presude. On nije raspolagao takvim shvatanjem prava koje bi mu omogućilo da razlikuje pravno definisano od moralnog. Njegov glas bio je glas sudije koji sudi samo kao pobednik, dok su drugi dobrovoljno ostvarili samoograničenje prava pobedničke premoći.

No, nada je bila varljiva. Velika ideja se, kao i ranije, pokazala samo kao ideja, ne i kao stvarnost. Proces nije bio početak svetskog poretka sa jednim svetskim zakonodavstvom.

To što Proces nije održao ono što je obećao, ima svoje zle posledice. Tada sam napisao: „Nirnberg bi umesto blagoslova postao kobni faktor; svet bi konačno ocenio da se Proces pretvorio u prividno i inscenirano suđenje. To se ne sme dogoditi.“ – a danas ne mogu da izbegnem ocenu da je Proces, premda nije bio insceniran, već u pogledu pravne forme besprekoran, ipak bio prividan. Njegov učinak jeste samo učinak jednokratnog suđenja pobedničkih sila poraženima, pri čemu je zatajilo zasnivanje opšteg pravnog poretka i izostala je težnja za pravom kod pobedničkih sila. Proces je zato postigao suprotno od

onog što je trebalo. Nije utemeljeno novo pravo već je podstaknuto nepoverenje prema pravu. Razočaranje, srazmerno veličini poduhvata, ogromno je.

Ovo iskustvo ne smemo gurnuti u stranu čak ni onda kada se držimo velike ideje. Sile neprijateljske prema pravdi još su neuporedivo jače. Danas još ne postoje uslovi za direktno uspješno utemeljivanje mira u svetu, što je bila namera u Nirnbergu. Za sam ovaj mir, zagarantovan pravom na osnovu volje velikih sila koje mu same podvrgavaju, potrebna je jedna druga pretpostavka. Bezbednost i prevazilaženje straha ne mogu biti jedini motivi iz kojih može taj mir da nikne. On, u staranju za slobodu, mora se stalno restituisati ponovnom odvažnošću. Trajno ostvarivanje tog mira pretpostavlja duhovno-moralan život visokog ranga i velikog dostojanstva. To bi, istovremeno, predstavljalo njegovu osnovu i njegov smisao.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

172

321.64(430)“1933/1945”

ЈАСПЕРС, Карл, 1883-1969

Pitanje krivice / Karl Jaspers : [prevod
Vanja Savić]. - Beograd : Fondacija Konrad
Adenauer, 2009 (Beograd : Caligraph). - 94
str. ; 21 cm

Prevod dela : Die Schuldfrage. - Tiraž 500. -
Str. 7-13: Pitanje / Aryeh Neier. - Napomene
i bibliografske reference uz tekst

ISBN 978-86-86661-24-1

а) Кривица б) Националсоцијализам -

Немачка - 1933-1945

COBISS.SR-ID 156749324